

Analiza populacijskih strategija u Republici Hrvatskoj

Ravlić, Robert

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:041513>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Robert Ravlić

**ANALIZA POPULACIJSKIH STRATEGIJA
U REPUBLICI HRVATSKOJ**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2024

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Robert Ravlić

**ANALIZA POPULACIJSKIH STRATEGIJA U
REPUBLICI HRVATSKOJ**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Dario Pavić

Zagreb, 2024.

Sažetak

U ovom diplomskom radu kronološki su analizirana četiri strateška dokumenta Republike Hrvatske koja su se bavila populacijskim strategijama, konkretnije demografskim i socijalnim politikama kojima je cilj bio na različite načine utjecati na populaciju Hrvatske i njena demografska kretanja nakon stjecanja neovisnosti. Analiza dokumenata nije bila fokusirana isključivo na kvantitativne podatke koji proizlaze iz strategija, već je ponuđena šira sociološka analiza sadržaja strateških dokumenata, proklamiranih socijalnih i demografskih mjera unutar njih te demografskih procesa koji su im prethodili u prošlom stoljeću. Glavni alat koji mi je omogućio širu sociološku analizu dokumenata je bila Esping-Andersonova tipologija i šest različitih principa koji proizlaze iz Esping-Andersonove tipologije. Kroz okvir tipologije zamjetno je da su različite društvene okolnosti, u kojima su se dokumenti donosili, utjecale na proklamirane populacijske politike u strategijama te poglede na društvo i populaciju. Prvi strateški populacijski dokument napravljen je 90-ih godina prošlog stoljeća, druga dva strateška dokumenta napravljena su u 2000-im godinama, a zadnji strateški dokument napravljen je 2023. godine, stoga je unutar njih zamjetna promjena i modifikacija sadržaja u skladu s vremenom i promjenom društvenih okolnosti tijekom dužeg niza godina. Rad je napravljen s ciljem boljeg razumijevanja demografske situacije u Hrvatskoj i načina na koji država pokušava, preko svojih politika, utjecati na negativni demografski razvoj Hrvatske.

Ključne riječi: demografija, populacija, strategija, mjere, politika

Abstract

In this master's thesis, four strategic documents of the Republic of Croatia dealing with population strategies are analysed in chronological order, focusing on their demographic and social aspects aimed at influencing the Croatian population and its demographic development after independence. The analysis of the documents focused not only on the quantitative data

resulting from the social policy, but also examined the broader sociological aspect of the strategic documents, the social policy proclaimed in them and the demographic processes of Croatia that took place in the last century, and led to the creation of the documents. The main tool that enabled this kind of broader analysis was Esping-Anderson's typology, with its six main principles derived from tipology. Using this tipological framework, it became clear that the different social circumstances, in which the documents were produced, offered different methods and perspectives on the general society and population. The first strategic population document was created in the 1990s, the other two documents date from the 2000s, and the last document was created in 2023., so the change and modification of their content over time, resulting from the change in social circumstances over the years, can be seen. This master's thesis serves to better understand the demographic situation in Croatia and the social measures with which the state is trying to combat the problem of negative demographic development.

Keywords: demography, population, strategy, policy, politics

Sadržaj

1. UVOD	6
1.1. DEMOGRAFIJA	7
1.2. HRVATSKA DEMOGRAFSKA SLIKA U 20. STOLJEĆU	8
1.3. PREGLED LITERATURE	12
2. POPULACIJSKA POLITIKA	14
2.1. OKVIR ZA ANALIZU POPULACIJSKIH POLITIKA I STRATEGIJA	16
2.2. ESPING-ANDERSONOVA TIPOLOGIJA.....	17
3. POPULACIJSKE STRATEGIJE REPUBLIKE HRVATSKE	21
3.1. NACIONALNI PROGRAM DEMOGRAFSKOG RAZVITKA	21
3.2. NACIONALNA OBITELJSKA POLITIKA REPUBLIKE HRVATSKE.....	24
3.3. NACIONALNA POPULACIJSKA POLITIKA.....	28
3.4. STRATEGIJA DEMOGRAFSKE REVITALIZACIJE HRVATSKE DO 2033.....	41
4. ZAKLJUČAK	52
5. LITERATURA.....	53

1. UVOD

Jedan od temeljnih problema koji muči modernu hrvatsku državu u zadnjim desetljećima je problem demografije koji je sve više u fokusu interesa političke, društvene i šire javnosti. Od stjecanja neovisnosti 1991. godine pa do posljednjeg popisa stanovništva obavljenog 2021. godine Hrvatska bilježi kontinuirani pad svojega stanovništva. S obzirom na to da je jedna od glavnih odrednica neke države njeno stanovništvo, gubitak i pad stanovništva predstavlja ozbiljne izazove u različitim sferama pojedine države. Specifične posljedice depopulacije dolaze do izražaja u gotovo svim područjima ljudske djelatnosti poput gospodarstva, zdravstva, školstva, te fondova za mirovinsko osiguranje i socijalnu skrb. Zadnjih godina je primjetan rast svijesti hrvatskog društva, pogotovo u medijskom prostoru, o dugoročnim nepovoljnim posljedicama koje negativni demografski trendovi imaju za ukupan društveni razvoj, a posebno za gospodarski i socijalni razvoj. U želji da istražim kako se Hrvatska kao država bori sa tim ozbiljnim problemom gubljenja domicilnog stanovništva, odlučio sam u ovome diplomskom radu dati kratki pregled povijesne demografske situacije države koja je dovela do sadašnjeg stanja, te u glavnom dijelu rada analizirati koje su populacijske strategije i specifične mjere u njima donesene od različitih vlada Republike Hrvatske od neovisnosti. U pokušaju spajanja demografije i sociologije, u ovom diplomskom radu u uvodnom dijelu ću fokus staviti na razvoj demografske slike u Hrvatskoj kroz 20. stoljeće, te na definiranje temeljnih pojmova i procesa u demografiji kao znanosti, a sve s ciljem da bih bolje razjasnio kontekst u kojem se događaju trenutni demografski pokazatelji u Republici Hrvatskoj. Kasnije, u glavnom dijelu rada, fokus ću staviti na analizu samih populacijskih strategija Republike Hrvatske koje su primjenjivane tokom godina kroz širi društveni okvir. U svojoj analizi neću samo proučavati mjere koje su donesene već i koje socijalne politike su poticane i sa kojim ciljevima. U tom dijelu ću se koristiti Esping-Andersenovim konceptom klasificiranja socijalnih politika države kroz tri dimenzije koje čine jezgru socijalne politike. U zaključku ću opisati rezultate koje dobijem i obrazložiti ih.

1.1. DEMOGRAFIJA

Demografija kao znanost je najkraće opisana kao društvena znanost o stanovništvu koja obuhvaća proučavanje broja i prostornog razmještaja stanovništva, prirodnog i mehaničkoga kretanja stanovništva i promjene u demografskim socio-ekonomskim i ostalim strukturama stanovništva (Demografija 2023). Ona je kao znanost prirodno povezana sa mnogim drugim znanostima, a posebno se može istaknuti njena povezanost sa ekonomijom. Treba naglasiti da nije uvijek bilo tako, u početku je tradicionalna demografija pretežno bila orijentirana na statističko-deskriptivne analize, odnosno orijentirana je bila prvenstveno na ono što je čisto demografsko¹. To znači da joj je glavni fokus bila problematika prirodnog kretanja stanovništva i strukture koje iz tog kretanja neposredno proizlaze, a prvenstveno struktura stanovništva prema starosti i spolu (Wertheimer-Baletić 2017: 13).

Takva demografija je imala malo kontakta sa drugim znanostima. S druge strane suvremena demografija podrazumijeva interdisciplinarni pristup analizi i interpretaciji ukupnih i parcijalnih demografskih promjena, te implicira povijesnu, društveno-gospodarsku uvjetovanost i prostornu specifičnost demografskih promjena i procesa (Wertheimer-Baletić 2017: 14). To neminovno zahtijeva stalno komuniciranje sa drugim, prije svega, društvenim znanostima iz razloga što se demografska kretanja i razvoj stanovništva uvijek događaju u određenom vremenu i prostoru. Demografija se dugo razvijala u okviru statistike, primarno kao demografska statistika u promatranju prirodnog kretanja stanovništva. Ipak, zahvaljujući vlastitom razvoju u svojoj suvremenoj etapi razvoja, nakon 1950. godine, dala je ozbiljan doprinos povećanju ukupnog fonda teorijskih i metodologijskih znanja relevantnih za druge društvene znanosti u koje između ostalih spadaju ekonomija, sociologija i kulturna antropologija. Za navedene znanosti korisnost demografskih znanja se očituje u njihovom boljem razumijevanju i cjelovitijoj spoznaji načina funkcioniranja određenih društvenih procesa (Wertheimer-Baletić 2017: 14).

¹ eng. *pure demography*.

Ako se demografski procesi analiziraju sa strukturnog aspekta, oni često čine demografski okvir unutar kojeg možemo proučavati određene, realne društvene pojave procese i promjene, istraživane u kontekstu drugih znanstvenih disciplina. Neki bitni razvojni problemi, kao što su formiranje radnog potencijala, promjene u strukturi ponude i potražnje radne snage i potrošnih dobara i slični drugi ne mogu se adekvatno tretirati bez produbljene analize demografskih promjena. Stoga u sadašnjoj etapi razvoja demografija ima jasnu tendenciju premještanja težišta proučavanja stanovništva, od pretežno kvantitativno-deskriptivne analize demografskih promjena, prema biheviorističkoj analizi određenog demografskog problema (Wertheimer-Baletić 2017: 15, 16). Takav moderni pristup će biti zamjetan i u ovome radu gdje će sociološke spoznaje povezati sa demografskim stanjem Hrvatske jer je u kontekstu šire definicije predmeta demografije, jedan od njenih temeljnih zadataka proučavanje djelovanja brojnih čimbenika (bioloških, gospodarskih, socijalnih, političkih i drugih).

1.2. HRVATSKA DEMOGRAFSKA SLIKA U 20. STOLJEĆU

Kad se proučavaju promjene u populaciji određene države, moraju se uzeti u obzir dva glavna kretanja stanovništva unutar određene populacije; prirodno i mehaničko kretanje. Pod užom definicijom pojma prirodnog kretanja stanovništva fokus je na rodnosti i smrtnosti u određenoj ljudskoj populaciji, te će ovdje u analizi kroz taj okvir promatrati prirodno kretanje stanovništva na području današnje Republike Hrvatske u 20. stoljeću. Šira definicija pojma prirodnog kretanja stanovništva bi, između ostalog, obuhvatila kretanje sklopljenih i rastavljenih brakova, obiteljske strukture, pobačaje, umrle po dobi, spolu i uzroku smrti (Gelo, Akrap, Čipin 2005: 35). Zbog manjka dostupnosti tih podataka i njihove opsežnosti u ovom radu se neće bazirati na njima. S druge strane, mehaničko kretanje stanovništva bi podrazumijevalo migracije stanovništva, odnosno useljavanje i iseljavanje stanovništva iz jedne države u drugu.

U 20. stoljeću demografski su procesi prirodnog kretanja stanovništva na svjetskoj razini bili izrazito dinamični, te je rađanje svih godina 20. stoljeća bilo učestalije od umiranja. 1804. godine svijet je dosegao 1 milijardu stanovnika, a nakon 123 godine, svijet je udvostručio svoju populaciju 1927. godine kada je dosegao brojku od 2 milijarde stanovnika. Ponovo se broj

svjetske populacije povećao 1960. godine na 3 milijarde stanovnika, 1974. godine na 4 milijarde stanovnika, 1987. godine na 5 milijardi stanovnika, te naposljetku 1999. godine kada je svijet dosegnuo 6 milijardi stanovnika (World population by year 2022). U Hrvatskoj je situacija bila nešto drugačija, a u 20. stoljeće je ušla sa nešto više od 3 milijuna stanovnika, točnije 3 161 456 stanovnika. Najveći broj živorođenih u jednoj godini na prostorima današnje Hrvatske je ostvaren upravo početkom 20. stoljeća; 1909. godine kada je bilo 141 104 živorođenih, što je u skladu sa podatkom da je tada apsolutni broj stanovnika i broj žena u fertilnoj dobi bio veći nego ikada ranije (Gelo, Akrap, Čipin 2005: 37).

Dominantna demografska teorija jest teorija demografske tranzicije koja kao pojam označava prijelazno razdoblje u procesu razvoja stanovništva iz stanja visokih stopa nataliteta i mortaliteta, koja su svojstvena predindustrijskim društvima, na nisku razinu stopa nataliteta i mortaliteta stanovništva karakterističnu za razvijena, moderna društva (demografska tranzicija 2023). Ona razmatra razvoj stanovništva kao proces etapnog razvoja koji se odvija kroz pojedine karakteristične razvojne etape, a uvjetovan je ukupnim procesom društveno-ekonomskog razvoja. Njezina temeljna pretpostavka je međuzavisnost procesa modernizacije društva i ekonomskog razvoja s promjenom sastavnica prirodnog kretanja stanovništva. Sastoji se od 3 glavne etape, a prva od njih je predtranzicijska etapa koja označava razdoblje visokih stopa nataliteta i mortaliteta. Druga etapa je demografska tranzicija koja je i središnja etapa, te se sastoji od tri podetape; rane tranzicijske podetape, središnje tranzicijske podetape i kasne tranzicijske podetape. U ranoj tranzicijskoj podetapi demografske tranzicije javlja se pad mortaliteta uz još uvijek visoke stope nataliteta. Nakon toga slijedi središnja tranzicijska podetapa u kojoj slabi pad mortaliteta, ali se događa strm pad nataliteta. Naposljetku, u trećoj podetapi stopa mortaliteta stagnira na niskoj razini, a već dosegnuta razina nataliteta neznatno se smanjuje. Posljednja glavna etapa je posttranzicijska etapa koju karakterizira vrlo nizak ili nulti prirodni rast stanovništva, što je posljedica niskih stopa mortaliteta, ali i nataliteta (Lajić 2007). U Hrvatskoj je tranzicija započela već osamdesetih godina 19. stoljeća u području mortaliteta sa padom općih stopa smrtnosti ispod razine 30 umrlih na 1000 stanovnika. U području nataliteta tranzicija u Hrvatskoj je započela tridesetih godina 20. stoljeća sa padom općih stopa nataliteta ispod granice od 30 živorođenih na 1000 stanovnika. U tom pedesetogodišnjem razdoblju je ostvaren i najveći prirodni prirast sa prosječnom godišnjom stopom prirodnog rasta 10,5 na 1000 stanovnika. Specifično je da u 20. stoljeću u Hrvatskoj možemo pratiti kompletan proces demografske

tranzicije; iz predtranzicijske faze visokih stopa rodosti i smrtnosti početkom stoljeća u posttranzicijsko razdoblje niskih stopa nataliteta i mortaliteta završnih godina 20. stoljeća. Prijelomne godine gdje možemo to uočiti su 1933. i 1970., jer je razina općih stopa nataliteta u tim godinama prešla zamišljenu crtu razdvojnica tranzicijskih etapa. 1933. godine prvi je put u Hrvatskoj broj živorođenih bio manji od 30 na 1000 stanovnika, a nakon toga sve do danas niti jedne godine nije bio iznad te brojke. S druge strane, 1970. godine razina opće stope rodosti je pala ispod 15 živorođenih na 1000 stanovnika, koja se također nakon te godine, pa sve do danas, nije vratila iznad te brojke. U samo 37 godina je prepolovljen broj živorođene djece i više nego prepolovljena opća stopa rodosti, a treba naglasiti da se unutar tih 37 godine dogodio II. svjetski rat (1939. – 1945.) koji je ubrzano smanjio, zbog mnogobrojnih izbjeglih ili poginulih, reproduktivnu bazu, pa se stoga posljedično i broj živorođenih brže smanjio na razinu ispod 15 živorođenih na 1000 stanovnika (Gelo 2005: 38, 39).

Stopa ukupnog (totalnog) fertiliteta je koeficijent broja rođene djece po ženi u njenom plodnom razdoblju (od 15. do 49. godine), a stopa obnove pučanstva odnosno održavanje populacije na istoj brojčanoj razini je 2,1. U Hrvatskoj, stopa ukupnoga fertiliteta bila je zadnji put iznad minimuma potrebnog za jednostavnu obnovu pučanstva 1961. godine, kada je iznosila 2,16. Iako su sve europske države krajem 20. stoljeća imale stopu fertiliteta ispod stope zamjene, niti jedna druga država u Europi nije imala tako brz proces i tako kratko razdoblje odvijanja demografske tranzicije kao što je imala Hrvatska (Akrap 2019: 342). U gotovo svim europskim državama (pa tako i u Hrvatskoj) tranzicija nataliteta je završila oko sedamdesetih godina prošlog stoljeća, no početak tranzicije je bio u različito vrijeme. Razlika Hrvatske u odnosu na ostatak europskih država se očituje i u tome da je porast nataliteta nakon Drugoga svjetskoga rata u natalitetno–kompenzacijskom periodu² potrajao u razvijenom dijelu Europe do 1964. godine, a u Hrvatskoj samo do 1955. godine. Važan podatak je i taj da je u međupopisnom razdoblju od 1948. do 1961. godine u Hrvatskoj zabilježen zadnji razmjerno važniji porast broja stanovnika, dok je već između popisa 1961. i 1971. godine u Hrvatskoj broj stanovnika narastao za samo 0,2

² Eng. *baby boom*.

% (Akrap 2019: 342). U zadnjem desetljeću 20. stoljeća, na prostoru Hrvatske smrtnost je bila veća od rodnosti, a taj trend se nastavio i u 21. stoljeću, sa još nepovoljnijim trendovima. 1991. godine (ako izuzmemo godine dvaju svjetskih ratova) je prvi puta u prošlom stoljeću da je broj živorođene djece bio manji od broja umrlih u istoj godini, a ta prirodna depopulacija traje sve od tada do danas (Gelo 2005: 39).

Mehaničko kretanje hrvatske populacije je također bilo poprilično dinamično. Hrvatska je država sa golemom dijasporom koja se proteže na više kontinenata, pa prema procjenama više od milijun Hrvata i njihovih potomaka živi u SAD-u i Kanadi, dok ih u Južnoj Americi ima oko 400 000, najviše u Argentini i Čileu (Jurić 2018: 36). Zbog velikog broja iseljenog stanovništva i prethodno spomenute demografske tranzicije, Hrvatska od 1870. ima zamjetno sporiji rast broja stanovnika od europskog prosjeka. Dok su ranije u povijesti iseljavanja s područja Hrvatske bila posljedica osmanlijskih osvajanja, ona od 16. stoljeća nadalje su više bila uvjetovana političkim, ekonomskim i društvenim prilikama (Jurić 2018: 28).

Moderno iseljavanje hrvatskog naroda sa područja Hrvatske započelo je potkraj 19. stoljeća i trajalo je sve do 1. svjetskog rata, kada je iselilo gotovo pola milijuna Hrvata, a većina iseljenih bila je podrijetlom iz Dalmacije, s otoka te iz gorske Hrvatske. Treba istaknuti da tadašnje iseljavanje nije bilo karakteristično samo za Hrvatsku, već je to doba najmasovnijih useljavanja u SAD iz cijele Europe, što je fenomen koji se u literaturi naziva trećim valom emigracije u SAD. Nagli industrijski razvoj SAD-a u tom razdoblju stalno je privlačio novu radnu snagu iz srednje, istočne i južne Europe, te je val iseljavanja bio potaknut primarno ekonomskim motivima ljudi. Značajan čimbenik tadašnjoj lošoj egzistencijalnoj situaciji stanovnika obalnih i otočnih područja Hrvatske je bila i bolest vinove loze (poznata i kao Peronospora) zbog koje su propali mnogi vinogradi. Iseljavanje iz Hrvatske se nastavilo i u razdoblju između dva svjetska rata, a taj drugi migracijski val je bio uvjetovan ekonomskim, ali i političkim motivima. Za razliku od prvog iseljavanja, drugo je bilo više orijentirano prema europskim državama nasuprot prekomorskim zemljama, a jedan od glavnih razloga je taj što su u tom razdoblju prekomorske države ograničile broj useljenika (Jurić 2018: 28, 29).

Trend iseljavanja prema zemljama Europe je bio vidljiv i nakon Drugog svjetskog rata, gdje dolazi do pojavljivanja pojma *gastrabajter*³, odnosno radnika privremeno zaposlenih u inozemstvu. To je bila direktna posljedica otvaranja granica socijalističke Jugoslavije, rasta nezaposlenosti i velike potražnje za nekvalificiranom radnom snagom na europskom tržištu, prvenstveno u Njemačkoj. Za razliku od modernog iseljavanja iz Hrvatske u 21. stoljeću, u tom periodu su iseljavali većinom nekvalificirani ili polukvalificirani radnici koji su se zapošljavali u graditeljstvu, ugostiteljstvu, ili u tvornicama. U periodu od 1961. do 1971. godine iz Hrvatske se iselilo oko 293 000 osoba. Osnovno obilježje te emigracije jest da je u početku bila ekonomski uvjetovana (1970-ih), nakon toga joj je motiv bio spajanje obitelji (1980-ih), a zatim bijeg od rata (1990-ih). Iseljavanje domicilnog stanovništva je ekonomski, demografski i socijalni gubitak matične države jer gubi radno sposobno, aktivno i produktivno stanovništvo, a procjene pokazuju da je od kraja Drugog svjetskog rata do popisa 1991. godine iz Hrvatske u prekomorske i europske zemlje iselilo oko 450 000 ljudi (Jurić 2018: 34, 35). Od početka 1990-ih oružana agresija na Hrvatsku, gospodarska kriza i nezaposlenost bili su glavni potisni čimbenici za još jedan veliki iseljenički val iz Hrvatske. Prilikom procesa privatizacije i prelaska na tržišno gospodarstvo propale su mnoge tvornice sa velikim brojem zaposlenih, zbog čega je rasla nezaposlenost. Rat je izazvao jake migracije, preraszmještaj stanovništva na području Hrvatske i pojačano iseljavanje prema zapadnoeuropskim i prekomorskim državama, a u odnosu na prethodno iseljavanje, ono iz 1990-ih je imalo još nepovoljnije demografske učinke jer je otišao velik broj mladih. Na temelju procjene, od 1991. do 2001. iz Hrvatske su iselile 456 454 osobe, dok je ukupan broj stanovnika u Hrvatskoj smanjen za 287 740 osobe ili za 6,4 % stanovništva jer se u isto vrijeme dogodilo i veliko useljavanje iz Bosne i Hercegovine i Srbije u Hrvatsku potaknuto ratnim zbivanjima i političkim pritiscima (Akrap 2019: 343).

1.3. PREGLED LITERATURE

³ njem. *gastarbeiter*, u prijevodu gostujući radnik.

Tijekom istraživanja literature za ovaj diplomski rad, uvidio sam da nije bio velik broj dostupnih znanstvenih radova na temu koja bi se fokusirala na sveobuhvatnu analizu populacijskih politika Republike Hrvatske. Pronašao sam veći broj radova koji su istraživali demografsko stanje i populacijske procese Hrvatske kroz analize kretanja stanovništva u bližoj i daljoj prošlosti. Pronašao sam i znanstvene radove koji su obrađivali mjere populacijske i obiteljske politike vlade Republike Hrvatske, ali treba naglasiti da se razlikuju populacijska i obiteljska politika, iako su povezane u nekim aspektima. Populacijska politika je usmjerena na postizanje određenih demografskih ciljeva, što bi u pravilu značilo da je usmjerena na povećanje ili smanjivanje populacije gdje povećanje stanovništva nastoje postići razvijenije zemlje s niskim stopama fertiliteta, a smanjenje stanovništva nerazvijene zemlje s visokim stopama demografskog rasta (Puljiz 1999). Obiteljska politika naglasak stavlja na djelovanje na obiteljske resurse radi poboljšanja položaja obitelji. Drugim riječima, donosi se cjelovit i sustavan skup mjera koje djeluju u korist obitelji; pretežito na obitelji sa djecom. Kao glavnu razliku između ove dvije politike treba istaknuti to da se populacijska politika ostvaruje na razini društva kao cjeline, a obiteljska politika na razini obitelji kao osnovne ćelije društva. Jedna utječe na promjene u ukupnoj populaciji, a druga nastoji postići promjene u kvaliteti života obitelji, odnosno pojedinca. Usprkos takvim različitostima neosporno je tvrditi da su ovo dvije tijesno povezane politike, pa se stoga najznačajnije mjere obiteljske politike kao što su dječji dodaci, porezne olakšice za djecu, reguliranje statusa majki, obiteljski servisi i slično, mogu smatrati i mjerama populacijske politike (Puljiz 1999).

Zbog svega navedenoga, temeljna literatura kojom se koristim u ovom diplomskom radu su knjiga Alice Wertheimer – Baletić *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika* u kojoj sam pronašao definicije za skoro sve demografske pojmove, analize različitih aspekata populacijskih politika te opširnu analizu demografskih procesa u Hrvatskoj kroz 20. stoljeće. Također, veliki dio okvira za analiziranje populacijskih politika sam našao u znanstvenom članku Gerde Neyer *Welfare States, Family Policies, and Fertility in Europe*. Za istraživanje donesenih mjera populacijskih strategija najviše sam se koristio službenim dokumentima Vlada Republike Hrvatske.

2. POPULACIJSKA POLITIKA

Populacijska politika se može objasniti kao konzistentan skup mjera kojima društvena zajednica nastoji postići određene demografske ciljeve. Uže definiranje pojma populacijske politika uzima uži kriterij po kojem u populacijsku politiku spada samo onaj skup društvenih mjera i akcija koji ima prvenstveni cilj da djeluje na demografska kretanja neposrednim utjecajem na jednu od njegovih sastavnica (Wertheimer-Baletić 2017: 426). U praksi je to onda politika usmjerena na reguliranje ukupnog broja stanovnika jedne zemlje ili nekog područja, a postiže se politikom djelovanja na stopu rasta stanovništva, bilo u pravcu njezina ubrzanja ili usporavanja, i to uglavnom mjerama koncentriranim na fertilitet i migracije stanovništva. U širem smislu definicije pojma populacijske politike su sve one mjere i akcije društva koje su međusobno konzistentne i koordinirane s obzirom na konkretan unaprijed određen demografski cilj. Rijetko se može naći primjer precizne i izravno koncipirane populacijske politike koja bi bila usmjerena samo na jednu demografsku varijablu, a koja istodobno ne bi djelovala i na ostale komponente ukupnog kretanja stanovništva. Zbog toga populacijska politika redovito obuhvaća širi skup mjera i akcija gospodarske, socijalne i zdravstvene politike sa ciljem usmjeravanja demografskih kretanja (Wertheimer-Baletić 2017: 426).

Prema njihovom cilju, Warren Thompson dijeli četiri glavna tipa populacijskih politika, a to su ekspanzivni (pronatalistički sa dvije inačice; pronatalitetni i imigracijski tip), restriktivni (antinatalistički sa dvije inačice; antinatalitetni i emigracijski tip), redistributivni (migracijski) i eugenički (kvalitativni) tip (Friganović, Šterc 1993: 153). Prva tri tipa politika su kvantitativnog karaktera, a prva dva teže za promjenama u opsegu ili barem tempu razvoja broja stanovnika. Cilj redistributivne populacijske politike je teritorijalni prerasmjestaj stanovništva zbog nekog bitnog razloga, najčešće zbog gospodarskog ili vojnog razloga. Eugenička populacijska politika ima kvalitativno značenje, jer je više usmjerena na zaštitu biološke, mentalne i fizičke, kvalitete populacije. Kao čisti tipovi u primjeni se obično javljaju samo ekspanzivna i restriktivna populacijska politika, dok se redistributivna i eugenička javljaju više kao sporedni elementi populacijskih politika, a eugenička uglavnom kao dio zdravstvene politike (Milinković 1996: 105).

Različite države su donosile različite politike, ovisno o njihovoj društvenoj i demografskoj situaciji, pa tako postoje primjeri antinatalitetne politike Japana i Kine ili pronatalitetne politike Francuske i Švedske. S obzirom na dugoročan karakter demografskih procesa, okvir za koncipiranje populacijske politike čini prvenstveno dugoročna strategija društveno-gospodarskog razvoja. Stoga definiranje populacijske politike i njezino integriranje u dugoročnu koncepciju ukupnoga razvoja, pretpostavlja da se definira cilj koji treba ostaviti preko društvene akcije. Cilj ne mora biti precizno kvantitativno određen jer su ciljevi populacijske politike kompleksni i mnogostruko uvjetovani vanjskim uvjetima koji su podložni nepredvidljivim promjenama, pa kvantitativna određenost cilja može biti samo orijentacijska, no cilj mora precizno određivati smjer i intenzitet planirane društvene akcije (Wertheimer-Baletić 2017: 422).

Populacijska politika se u pravilu ostvaruje društvenim utjecajem na bitne odrednice kretanja stanovništva poput nataliteta, mortaliteta, imigracije i emigracije. Bitno je naglasiti da se društvena akcija, kojom se želi postići određena promjena kolektivnog reproduktivnog ponašanja, može provesti samo posredno. Provodi se kroz društveni utjecaj na mijenjanje stavova i motiva pojedinaca, onih koji će rezultirati mijenjanjem njihovih individualnih odluka koje su relevantne za reprodukciju stanovništva. Treba napomenuti da većina zemalja zapadne, sjeverozapadne i južne Europe nema eksplicitne populacijske politike, a glavnina pronatalističkih mjera se prikriva pod raznim nazivima; mjere obiteljske politike, socijalne politike ili politike vezane uz stanovništvo (Wertheimer-Baletić 2017: 423, 451).

Slabost populacijskih politika se očituje upravo u tome da se teško logički i kvantitativno-empirijski izoliraju uzročno-posljedične veze između pojedinih društveno-gospodarskih, socio-psiholoških, socio-kulturnih i drugih čimbenika na reprodukciju ponašanje stanovništva. Teškoće kod koncipiranja i provođenja populacijskih politika su i u tome što određene društvene mjere koje djeluju na reprodukciju stanovništva, obično nemaju demografski učinak kao jedini i najvažniji cilj. Tako da postoje mjere gospodarske i socijalne politike koje imaju velik utjecaj na reprodukciju stanovništva, a da im demografski ciljevi uopće nisu bili relevantni; na primjer porezno zakonodavstvo ili politika cijena i zaposlenosti, koji mogu imati znatno veći utjecaj na spremnost pojedinca za zasnivanje braka i na odluku o broju djece (Wertheimer-Baletić 2017: 423).

2.1. OKVIR ZA ANALIZU POPULACIJSKIH POLITIKA I STRATEGIJA

S obzirom na to da je negativno demografsko stanje problem u gotovo cijeloj Europi, već je 2001. trećina europskih država implementirala politike koje su imale za cilj podizanje fertiliteta kod žena, dok je 2009. to napravilo pola država u Europi. Hrvatska nije izuzetak, a prvi dokumenti i strategije, kojima je cilj bila demografska revitalizacija, su doneseni već 90-ih godina prošlog stoljeća. Rezultati implementiranih politika su bili različiti, stoga se postavljalo pitanje koliki i kakav utjecaj uopće imaju mjere donesene s ciljem poboljšanja fertiliteta. Neke države Europe poput Ujedinjenog Kraljevstva ili Irske su imale više razine fertiliteta iako su donosile slabašne demografske mjere, dok su ostale poput država njemačkog govornog područja ili Švedske u prvoj polovici 90-ih godina prošlog stoljeća, donosile brojne i ekstenzivne populacijske mjere, ali su imale kontinuirano nizak ili čak i niži fertilitet nakon implementiranja mjera (Neyer 2013). Stoga se populacijske strategije moraju promatrati kroz širi kontekst socijalne politike neke države te interakciju između specifičnih unutarnjih politika pojedinih država. Potencijal da država upravlja fertilitetom svojeg stanovništva proizlazi iz njene pravne, administrativne i birokratske snage da regulira vitalne odnose unutar vlastitog društva. Europske države su specifične po tome da je socijalna država postala esencijalna institucija (Neyer 2013).

U zadnjim desetljećima događaju se promjene unutar država i njihovih postojećih socijalnih sistema u kojima se modificiraju određene politike, a dolazi i do pojavljivanja novih. Fokus socijalnih politika država se prebacio na nove socijalne rizike koji su se pojavili sa modernitetom poput transformacije spolnih uloga i nestajanje klasičnih podjela gdje je muškarac primarni skrbitelj obitelji. Nove socijalne mjere koje se donose više se senzibiliziraju sa novonastalim životnim rizicima žena i samaca koji su dotad bili nedovoljno pokriveni starim socijalnim politikama gdje je fokus primarno bio na zaposlenom muškarcu. Također, europske države i njihove socijalne politike su napravile pomak i prema ostalim vrstama socijalnih rizika poput niske razine obrazovanja, niske razine primanja, dugoročne nezaposlenosti i nedovoljne socijalne pokrivenosti čovjeka (Neyer 2013).

U analizi socijalnih politika neke države postoji više metoda rada, a jedna od popularno korištenih je svakako klasificiranje socijalnih politika prema tome koliko su ekstenzivne ili

darežljive u financijskom smislu. Primjeri takve analize bi bili podatak koliki postotak bruto domaćeg proizvoda⁴ je alociran prema socijalnim politikama, kolika je potrošnja na socijalne politike države bitne za obitelj poput zdravstvene politike, kolika je dužina roditeljskog dopusta nakon rođenja djeteta i kolika je financijska kompenzacija roditeljima u tom periodu, benefiti samostalnim majkama ili očevima te svakom djetetu unutar obitelji, subvencije obiteljima za odgoj djece, stanovanje, te edukaciju (Neyer 2013).

Ono što je problem sa spomenutim podacima koje proizlaze iz takvih analiza je njihovo pretežno kvantitativno određenje. Pokazalo se da je isključivo kvantificiranje podataka iz socijalnih politika imalo limitiran potencijal u prikazivanju esencije i karakteristika socijalne politike neke države, a posljedično i u objašnjavanju promjena u fertilitetu. Ekstenzivnost ili darežljivost mjera ne odaje nužno koliko je učinkovita i potpomažuća socijalna politika države prema društvu koje živi unutar nje. Primjerice, potrošnja na socijalnu politiku može biti velika zbog velike nezaposlenosti, što vodi ka većoj potrošnji na benefite nezaposlenima. Isto tako, dugi roditeljski dopust se može činiti darežljivim i pozitivnim u teoriji, a u praksi bi moglo značit da ne stimulira povratak roditelja, pretežno žena, na tržište rada i njihovu karijeru. Stoga isključivo kvantitativno prikazivanje ne može otkriti na kojim principima funkcionira socijalna politika države, niti koji su njezini ciljevi (Neyer 2013). Zbog toga će u ovoj analizi fokus biti na principima i ciljevima Republike Hrvatske prilikom donošenja populacijskih strategija, nasuprot isključivom kvantificiranju pojedinih mjera unutar njih.

2.2. ESPING-ANDERSONOVA TIPOLOGIJA

Istraživači su razvili koncept prema kojem eksplicitno mogu prepoznati principe i ciljeve socijalne politike; pristup kojim pokušavaju pronaći strukturne funkcije socijalne politike i ideologije na kojima je temeljena neka socijalna politika sa svim svojim mjerama. Takav koncept promatra socijalnu državu kao instituciju koja pruža socijalni red za ljudsko ponašanje preko

⁴ Eng. *gross domestic product* (GDP). Označava vrijednost finalnih dobara i usluga proizvedenih unutar države u jednoj godini (Što je BDP? 2022).

socijalnih politika. Kao institucija, stvara stabilni ekvilibrij za akciju pojedinca i društva, te daje putokaz i svrhu njihovu ponašanju. Principi i ciljevi koji se protežu kao ključni za neku socijalnu državu su najčešće povezani sa pojmovima jednakosti i sigurnosti. Jednakost bi u tom slučaju označavala jednakost kroz klasne razrede, poglavito u smislu prilika i dobivenih rezultata. Pojam sigurnosti podrazumijeva zaštitu od ekonomskih i demografskih (nezaposlenosti ili starosti) rizika kroz sigurnosno-socijalni sistem. S obzirom na način na koji su ti principi i ciljevi integrirani u politike socijalne države, postoje različiti tipovi socijalnih država i politika. U često primjenjivanoj Esping-Andersenovoj tipologiji socijalnih država, klasifikacija zapadnoeuropskih socijalnih država određuje se prema tri glavne dimenzije kojim države upravljaju socijalnim politikama, a koje su povezane sa nezaposlenošću, zdravstvom, te mirovinama (Neyer 2013).

Prva od tih triju dimenzija je *de-komodifikacija*, koja označava stupanj do kojeg pojedinci ili obitelji mogu održati socijalno prihvatljiv standard življenja neovisno o njihovom sudjelovanju na tržištu rada. U suštini, ova dimenzija se odnosi na pružanje socijalne sigurnosti osobi u slučaju nezaposlenosti, bolesti, starosti, ili bilo koje druge situacije (porodiljni dopust) koja bi osobu zaustavila od participacije na tržištu rada.

Druga dimenzija unutar tipologije je *socijalno državljanstvo*, koje promatra je li pristup pogodnostima socijalne države baziran na osobnim pravima individue („socijalnom državljanstvu“), na osobnoj potrebi, ili na specifičnim obiteljskim situacijama.

Treća dimenzija je *stratifikacija*, koja promatra je li socijalne politike države povećava, održava, ili smanjuje socijalni rascjep i statusne razlike između različitih društvenih i ekonomskih grupa. Ona u praksi promatra je li pristup socijalnim pogodnostima namijenjen svima ili ovisi o radnom odnosu osobe, odnosno ovisi li o njenom obiteljskom ili bračnom statusu (Neyer 2013).

Iz spomenutih triju dimenzija proizlaze tri specifična tipa zapadnih socijalnih politika; prvi tip je *univerzalni* ili *socijalno demokratski* socijalni sistem karakterističan za Nordijske zemlje⁵ koji

⁵ U nordijsku skupinu zemalja spadaju Danska, Švedska, Finska, Norveška i Island.

odlikuje visokim stupnjem *de-komodifikacije*, pravima na socijalne povlastice zasnovanim na *socijalnom državljanstvu* građanina, i politikama koje su usmjerene na društvenu jednakost. Drugi tip nazvan *konzervativno-korporatistički* socijalni sistem je svojstven kontinentalnim državama zapadne Europe, gdje su prava na socijalne povlastice zasnovane na zaposlenju i poslovnom odnosu građanina. Treći tip je *liberalni* režim država engleskog govornog područja koje se oslanjaju na tržište i privatna pružanja socijalne zaštite sa minimalnom uloge države (Neyer 2013).

S godinama, pojavljivali su se različiti prijedlozi znanstvenika koji su htjeli unaprijediti Esping-Andersenovu klasifikaciju, a bazirali su svoje primjedbe da specifične države odudaraju od klasičnih tipova socijalnih sistema. Novi, zasebni tipovi socijalnih sistema koji su proizašli iz tih primjedbi su *mediteranski* tip i *post-komunistički* tip. Njihova specifičnost su visoko fragmentirani sistem socijalne zaštite, odnosno veliko oslanjanje na obitelj kao pružatelja socijalne zaštite, te naglašen klijentelizam⁶. Post-komunistički tip socijalne zaštite u zemaljama srednje i istočne Europe kombiniraju konzervativni i liberalni pristup (Neyer 2013).

Feministički pokret je donio sa sobom novo proširenje postojeće tipologije sa povećanim naglaskom na spolne razlike unutar sistema. Pokret primarno promatra kako pogledi na spol oblikuju socijalne sisteme i kako socijalne države sa svojim socijalnim sistemima oblikuju spolne odnose unutar obitelji, ekonomske sfere, te društva. Raslojavaju tradicionalni koncept obitelji i čine razliku između partnerstva i roditeljstva kao dvije različite vrste odnosa koji su oblikovani socijalnim politikama. Kao ključne dimenzije socijalnih politika implementiraju koncept skrbništva, to jest davatelje skrbništva i primatelje skrbništva. Naposljetku, pokušavaju promijeniti principe socijalne države sa pojačanim fokusom na rizike, prava, te stratifikacije povezane sa spolom, seksualnom orijentacijom (ovisno o tome je li neka osoba heteroseksualna, homoseksualna, ili transeksualna osoba), vrstom partnerstva (kohabitacija, brak, rastavljeni, udovica/udovac), i roditeljskim statusom (samohrane majke) (Neyer 2013).

⁶ Oblik političke korupcije pomoću raznih potkupljivanja, a koja nisu nužno izražena u novcu (Klijentelizam 2023).

Povezujući nove koncepte i stare kao što su tržište rada, obitelj, socijalnu državu, feminizam, te spol, istraživači su istaknuli tri nova principa socijalnih politika koja utječu na demografska kretanja.

Prvi od novih principa je *komodifikacija*, a bazira se na tome koliko socijalni sistem države potpomaže majke i žene u njihovom sudjelovanju na tržištu rada u odnosu na tradicionalni koncept muškarca kao primarnog skrbitelja obitelji. U širem smislu značenja *komodifikacija* podržava zapošljivost pojedinaca, posebno onih koji imaju problema sa ulaženjem i ostajanjem unutar tržišta rada poput majki, mladih, imigranata, slabije obrazovanih, te dugoročno nezaposlenih. Također, promatra kako politike socijalnog sistema stimuliraju ili destimuliraju jednakost spolova na tržištu rada; u tipu zaposlenja, na poslovnom mjestu, u prihodima, za zaposlenje, koji su sve ključni aspekti *komodifikacije* tijekom života.

Familijarizacija ili *defamilijarizacija* je drugi princip koji želi predočiti kako se socijalna država odnosi prema „brizi“. *Familijarizaciji* je glavni fokus obitelj i kako se država odnosi prema obitelji kao konceptu, odnosno koliko direktno ili indirektno smatra ženu kao primarnog pružatelja brige unutar obitelji. Objasnjava stupanj u kojem socijalni sistem podupire obiteljsku brigu i koliko potiče majčin dopust i izostanak sa tržišta rada nakon rođenja djeteta. S druge strane, *defamilijarizacija* se odnosi na to koliko socijalna država želi smanjiti obiteljske dužnosti članova obitelji, primarno žena, u području brige za obitelj sa omogućenom institucionalnom brigom države.

Treći novi princip je *odrodovljavanje*⁷ zaposlenja i obiteljske brige, koji gleda do koje mjere država želi izmijeniti odnose između spolova sa podupiranjem zapošljavanja majki i promocijom očeve uloge u brizi za djetetom, odnosno obiteljskim dužnostima koje su tradicionalno rezervirane za majku. Glavni fokus je promijeniti tradicionalni koncept muškarca kao primarnog skrbitelja za obitelj prema ravnopravnijim ulogama oba roditelja u području karijere, ali i obiteljskih dužnosti (Neyer 2013).

⁷ eng. *De-gendering*.

Sa dodavanjem spomenutih novih principa prilikom klasifikacija socijalnih sistema pojedinih država njihova tipologija se diverzificira, te razlike između njih postaju jasnije nego ranije. Samim time, prvotni alat postaje upotrebljiviji prilikom promatranja utjecaja države i njezinih politika na demografski razvoj neke države. Ovakav pristup istraživanju demografije i populacijskih strategija može poslužiti kao indikator demografskog stanja. Pomiče socijalnu politiku države bliže stvarnom ljudskom djelovanju iz razloga što te politike predstavljaju osnovne karakteristike društva u kojemu žene i muškarci donose svoje odluke o potomstvu. Istražujući demografski razvoj kroz ovu vrstu tipologije izbjegava se greška precjenjivanja ili podcjenjivanja isključivo jedne politike na demografski razvoj (Neyer 2013).

3. POPULACIJSKE STRATEGIJE REPUBLIKE HRVATSKE

U Hrvatskoj je od neovisnosti doneseno nekoliko strateških dokumenata koji su se bavili pitanjima demografskog razvoja, populacijskom i obiteljskom politikom. Dokumente ću kronološki obraditi, te analizirati njihov sadržaj. Prvi od strateških dokumenata je *Nacionalni program demografskog razvitka* donesen 1996. godine, drugi je *Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske* donesen 2003. godine, treći dokument je *Nacionalna populacijska politika* donesen 2006. godine, te naposljetku najrecentniji dokument donesen 2023. godine *Strategija demografske revitalizacije Hrvatske do 2033. godine*. Analizirati ću najprije njihov sadržaj, odnosno koje su temeljne mjere, ciljevi i odrednice pojedinog dokumenta, a na kraju ću ih koliko je moguće iz sadržaja analizirati kroz parametre ranije spomenute Esping-Andersenovu proširene tipologije.

3.1. NACIONALNI PROGRAM DEMOGRAFSKOG RAZVITKA

Ministarstvo razvitka i obnove, zajedno sa demografima i osobama koje se bave obiteljskom problematikom, izradilo je *Nacionalni program demografskog razvitka*, koji je Hrvatski državni sabor prihvatio 18. siječnja 1996. godine. Program obilježava normativni optimizam, retradicionalizacija, te snažno izraženi pronatalizam. Načela i mjere koje je taj Program predvidio, premda je bio izrađen prema visokim teorijskim i empirijskim standardima

pronatalitetne populacijske politike, bili su neuspješni i ostali su na razini proklamacija svjesnim otklonom od dva temeljna polazišta svake nacionalne politike usmjerene prema stanovništvu. Prvo, mjere su provođene parcijalno, i drugo, njihova primjena bila je vrlo kratka (3 do 4 godine) pa one, zapravo, i nisu mogle polučiti pozitivne rezultate (Živić 2007).

Nacionalni program u početnom poglavlju pod nazivom *Demografska slika Republike Hrvatske* nudi pregled svih relevantnih demografskih zbivanja u Republici Hrvatskoj. Konstatira da Hrvatska, nakon stoljeća neslobode, napokon ima svoju samostalnu državu te da je sada u njoj najvažnija demografska obnova. U poglavlju se dalje objašnjava kako je Hrvatska tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća prirodnim padom populacije i nepovoljnim migracijskim tokovima gubila najvitalnije stanovništvo i time ubrzavala proces depopulacije i starenja. Također, Hrvatsku je obilježavalo i nepovoljno stanje unutarnjih migracija, a kao plod toga vrlo nepovoljan razmještaj pučanstva. U svrhu sprječavanja daljnjeg iseljavanja hrvatskog naroda iz države postavljen je cilj ojačavanja uloge dijaspore u povezivanju Hrvatske s međunarodnim tržištem, uspostavljanja državnog tijela za useljništvo, informiranja hrvatskog iseljništva o mogućnostima sudjelovanja u gospodarskom, društvenom i političkom životu, te poticati rad iseljeničkih organizacija (Zrinščak, Puljiz 2002).

Nadalje, dokument je jasno definirao novu obiteljsku politiku, premda je samo dio tog programa stvarno i realiziran. Osim mnogih ekonomskih mjera, program je unutar poglavlja nazvanog *Stvaranje pozitivnog duhovnog ozračja* zagovarao i obnovljeno duhovno ozračje koje je usmjereno na izvorne obiteljske vrijednosti. Poglavlje je naglašavalo važnost poticanja vrijednosnog sustava koji bi utjecao na afirmiranje i zaštitu ljudskoga života, a poseban naglasak je stavljen na važnost braka i obitelji kao bitnih čimbenika koji utječu na kvalitetu života. U tom kontekstu dalje se ističe važnost medija, odgojno-obrazovnih ustanova, te potreba formiranja bračnih i obiteljskih savjetovališta. Posebna se pozornost dala i uspostavi *Državnog zavoda za zaštitu obitelji i mladeži*, kao državnog tijela koje bi se posebno bavilo promicanjem i zaštitom obitelji (Križić 2005: 358).

Sukladno tome, programski prijedlog poticajnih mjera populacijske politike je bio vrlo ambiciozan, a iznesen je u poglavlju pod nazivom *Prijedlog poticajnih mjera populacijske politike* koji je sadržavao niz mjera koje bi pomogle roditeljima oko skrbi i odgoja djece. Definirana je ambiciozna shema dječjeg⁸ i obiteljskog doplatka, preciznije dječjeg doplatka koji progresivno raste do šestog djeteta i koji bi iznosio, primjerice, u obiteljima s petero djece 35 % prosječne plaće po svakom djetetu. Daljnje mjere koje su se nastojale implementirati su povoljni stambeni krediti za mlade bračne parove, porezne olakšice za djecu, naknadu za opremu novorođenoj djeci, dodjela jednokratnog iznosa za svako novorođenče, oslobođenje participacije za pohađanje vrtića i jaslica za obitelji s troje i više djece, trogodišnji porodiljni dopust za majke s troje i više djece, plaćeni status roditelja-odgajatelja za obitelji s četvero i više djece, podrška u kupovini nekretnina, besplatna socijalno-zdravstvena zaštita za svu djecu, te financijska potpora za osnovnoškolsko obrazovanje. Dio tih mjera, poput onog o trogodišnjem porodiljnom dopustu reguliran je 1995. i 1996. godine posebnim zakonima, no veći dio njih nije nikad zaživio niti su provedene zbog ekonomskih problema, odnosno nedostatka sredstava (Zrinščak, Puljiz 2002).

Primjerice, promjene u sustavu dječjih doplataka zakonski su regulirane tek 1999. godine i samo su manjim dijelom slijedile plan *Nacionalnog programa*. Zakonom je pravo na dječji doplatok prošireno na sve kategorije građana, koje nije više bilo pravo samo zaposlenih roditelja, premda je zadržan dohodovni cenzus kao jedan od najbitnijih kriterija, čime se promijenila politika iz socijalističkog razdoblja. Hrvatski ratni vojni invalidi Domovinskog rata ostvarivali su pravo na viši iznos dječjeg doplatka neovisno o njihovim prihodima. Također, financiranje je promijenjeno pa se dječji doplatok više nije financirao doprinosima zaposlenih, već iz općih poreznih prihoda države, a uveden je i novi uvjet hrvatskoga državljanstva i prebivališta u Hrvatskoj od najmanje šest mjeseci prije ostvarivanja prava. Zakon je stupio na snagu 1. listopada 2000. godine (Zrinščak, Puljiz 2002).

⁸ Doplatok za djecu je novčano primanje koje koristi roditelj ili druga osoba određena Zakonom o doplatku za djecu, radi potpore uzdržavanja i odgoja djece (Nacionalna populacijska politika 2006).

U analizi dostupnog sadržaja *Nacionalnog programa demografskog razvitka* može se zaključiti da je vidljiv određeni stupanj *de-komodifikacije* u mjerama plaćenog statusa roditelja-odgajatelja za obitelji s četvero i više djece te trogodišnjeg porodiljnog dopusta za majke s troje i više djece. S obzirom na limitiran sadržaj dokumenta i njegovu specifičnost, ne može se zaključiti precizno o stupnju *socijalnog državljanstva* i *stratifikaciji*, ali se može ustanoviti da je pravo na besplatnu socijalno-zdravstvenu zaštitu bilo predviđeno za svu djecu, te se tu nije radila razlika i da je pravo na dječji doplatok prošireno na sve roditelje neovisno o njihovom zaposlenju. S druge strane, povoljni stambeni krediti nisu bili predviđeni za sve mlade roditelje i parove, već samo za mlade bračne parove, što ukazuje da su specifične obiteljske situacije bile čimbenik. Što se tiče analiziranja kroz proširenu Espen-Andersenovu tipologiju ovog dokumenta, u mjerama trogodišnjeg porodiljnog dopusta za majke s troje i više djece te plaćenog statusa roditelja-odgajatelja za obitelji s četvero i više djece zamjetna je destimulacija majki povratku na tržište rada. Također, te dvije mjere su značajan indikator *familijarizacije* jer je vidljivo da se iz toga žena promatra kao primarni pružatelj brige za djecu. S druge strane, oslobođenje participacije za pohađanje vrtića i jaslica za obitelji s troje i više djece je jedna mjera koja je primjer *defamilijarizacije* jer se stimulira odlazak djece u institucionalnu brigu. Zaključno, kada promatram program cjelovito, zamjetan je tradicionalan pristup rješavanju demografskih problema, sa izdašnim financijskim izdacima za dječje doplatke i opremu te promatranju majke kao one koja je primarno zadužena za brigu o djeci gdje se stimulira koncept plaćenog roditelja-odgojitelja, a također se poticalo duhovno ozračje koje je usmjereno na izvorne obiteljske vrijednosti.

3.2. NACIONALNA OBITELJSKA POLITIKA REPUBLIKE HRVATSKE

U periodu od 2000. godine do 2003. godine Hrvatska nije imala strateški dokument koji bi se odnosio na populacijsku politiku, a donosile su se tek zakonske odredbe (Živić 2007). Tek 2003.⁹

⁹ Usvojen je 2. listopada 2002. godine u Hrvatskom saboru.

donesen je strateški dokument pod nazivom *Nacionalna obiteljska politika* koji je poslužio kao svojevrsna alternativa *Nacionalnom programu demografskog razvitka*. Dokument je podijeljen na dva glavna dijela; prvi dio kojemu je fokus bio tumačenje društva, obitelji i obiteljske politike u Hrvatskoj i Europi, te drugog dijela u kojemu je fokus na mjerama obiteljske politike. Prvi dio se sastoji od dva glavna poglavlja: *Obitelj u hrvatskom društvu* i *Hrvatska obiteljska politika*. U njima se tumači značenje pojma obitelji, suvremene europske trendove vezane uz obitelj i transformacijama koje se događaju u pogledu tradicionalnog koncepta obitelji u Hrvatskoj i Europi. Isto tako, dokument sadrži pregled različitih obiteljskih politika u Europi i konstatira kako se hrvatska obiteljska struktura relativno sporo mijenja, odnosno da zadržava dosta tradicionalnih obilježja. Nadalje, prezentira kako se u Hrvatskoj povećava udio zaposlenih žena u ukupnom broju zaposlenih, ali objašnjava da su još uvijek žene u nepovoljnijem položaju na tržištu rada. Zaključuje kako Hrvatska dugoročno teži ostvariti model dvohraniteljske obitelji, a u s tim ciljem sve važnije postaje usklađivanje obiteljskog i vanjskog rada, što je jedan od prioriteta obiteljske politike (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

U poglavlju *Hrvatske obiteljske politike*, odmah na početku se daje presjek dotadašnje obiteljske politike Republike Hrvatske i koja navodi da se razvoj obiteljske politike u Hrvatskoj može podijeliti u tri faze. Prva faza je trajala od 1990. godine do 1995. godine kada je obiteljska politika bila u sjeni ratnih političkih, ekonomskih i socijalnih zbivanja. Obuhvaća primjenu obiteljske politike i njezinih instrumenata koji su, kao i većina drugih politika, naslijeđene iz bivšeg socijalističkog sistema. Zbog ratne situacije Vlada je 1993. godine usvojila *Socijalni program* kojim se nastojalo pomoći najsiromašnijim stanovnicima i obiteljima, te je dodatnim mjerama nastojao ublažiti tešku socijalnu situaciju najugroženijim slojevima stanovništva. U primjeni *Socijalnog programa* znatnu ulogu su odigrale domaće i međunarodne humanitarne organizacije, koje su utemeljile kasniji razvoj civilnog socijalnog sektora. Dakle, u tom razdoblju obiteljska politika je bila dio ratne socijalne politike podređene tadašnjim nacionalnim prioritetima. Druga poratna faza je trajala od 1996. godine do 2000. godine u kojoj se formulirala nova i prilagođena obiteljska politika koja je bila usmjerena na dugoročne ciljeve i razvoj samostalne države. Tijekom ovog razdoblja utemeljeni su ključni programi i zakoni vezani za obiteljsku politiku, a to su bili ranije spomenuti *Nacionalni program demografskog razvitka* iz 1996. godine, *Obiteljski zakon* iz 1998. godine, te *Zakon o doplatku za djecu* iz 1999. godine i 2001. godine. *Nacionalni program demografskog razvitka* je najvažniji strateški dokument

obiteljske politike iz tog razdoblja. Treća faza obiteljske politike u Hrvatskoj koincidira s promjenom vlasti nakon izbora u siječnju 2000. godine kada je Hrvatska još uvijek bila u teškoj ekonomskoj i socijalnoj situaciji. U svrhu poboljšanja ekonomskog stanja Vlada je provodila program štednje i restrikcija na preporuke međunarodnih financijskih institucija, kao što su *Međunarodni monetarni fond* i *Svjetska banka*. U dokumentu se zaključuje kako je u jesen 2001. godine izvršena revizija socijalnih prava, uključujući i obiteljska prava, a da je društvena kriza, spori gospodarski rast, visoka stopa nezaposlenosti te nezadovoljstvo građana životnim standardom i prilikama u društvu osnovni kontekst unutar kojega se interpretira tadašnja obiteljska politika Hrvatske (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

U drugom dijelu dokumenta, pod nazivom *Prijedlog mjera obiteljske politike* navodi se da su mjere usmjerene na demografska kretanja, tržište rada i obitelj, usluge obitelji, afirmaciju roditeljstva, zdravstvenu zaštitu roditelja, dojenčadi i male djece, obiteljske povlastice, obiteljsko pravnu zaštitu obitelji i djece te na organizaciju obiteljske politike. U segmentu *demografska kretanja* predlaže se redefiniranje populacijske politike, produbljena demografska istraživanja kao i mjere u području stambene politike, kojima bi se pomoglo u rješavanju stambenih problema obiteljima s više djece. Namjera je bila činiti to pomoću stambenih kredita ili poreznih stambenih olakšica (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

Drugi segment pod nazivom *Obitelj i tržište rada* obuhvaća mjere u području profesionalne izobrazbe, osposobljavanja za deficitarna zanimanja te poticanja ženskog poduzetništva, sve s ciljem boljeg i kvalitetnijeg zapošljavanja žena, a posebno se ističe neformalni rad u području obiteljske skrbi i skrbi o djeci. To podrazumijeva pravno uređenje rada u kući, poticanje razvoja obiteljskog poduzetništva te razne oblike fleksibilizacije rada koji su prilagođeni obitelji i skrbi o djeci (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

U segmentu *Usluge namijenjene obitelji* konstatira se kako su tadašnje usluge namijenjene obitelji u Hrvatskoj slabo razvijene i da je mnogo obitelji koje ih ne mogu koristiti. Zato se predložilo širenje mreže predškolskih ustanova i programa kojima bi cilj bio svestrani razvoj djece. Značajna uloga namijenjena je obiteljskim centrima kao multifunkcionalnim ustanovama koje ostvaruju različite programe za djecu, roditelje te za druge članove obitelji. Predviđao se i razvoj izvaninstitucionalnih oblika skrbi o maloj djeci, programa za djecu s posebnim potrebama te skrbi o nemoćnim i starijim osobama. U skrbi o starijim osobama

prednost se davala izvaninstitucionalnim oblicima, prvenstveno davanju usluga kod kuće i u životnoj sredini korisnika (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003) .

Sljedeća mjera nazvana je *Afirmacija uspješnog roditeljstva*, a radilo se o mjerama koje se odnose na informiranje i edukaciju roditelja, poticaje za ostvarenje programa civilnih udruga, nastavne programe koji uključuju edukaciju o obitelji, partnerstvu, roditeljstvu i slično. Posebna je točka u dokumentu posvećena afirmaciji partnerstva i razvoju demokratske kulture u obitelji, te se zaključuje kako obiteljska politika treba pridonijeti stvaranju prijateljskog socijalnog okruženja koje će obitelji pomoći u rješavanju raznih problema, prvenstveno problema vezanih uz razvoj djece (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

U mjeri *Zdravstvena zaštita roditelja, dojenčadi i male djece* predložile su se mjere unapređenja zdravstvene zaštite djece, posebno mjere za zaštitu novorođenčadi, a i mjere za poboljšanje zaštite zdravlja žena, naročito u razdoblju trudnoće i poroda, o preventivnim akcijama očuvanja i poboljšanja zdravlja ženske djece te o programima edukacije liječnika i drugog medicinskog osoblja vezanih uz zdravstvenu zaštitu obitelji (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

Sljedeća mjera u dokumentu je *Obiteljske povlastice* gdje je naglasak bio na očuvanju dotadašnjih postojećih obiteljskih povlastica, posebno porodnih i roditeljskih dopusta, naknada za dopuste, dječjih doplataka i slično. U pogledu roditeljskog dopusta predložilo se njegovo proširenje i fleksibilizacija jer bi, navodi se, to spadalo u široki sklop mjera prilagodbe vanjskog rada obiteljskim obvezama. Nadalje, u dokumentu se predlaže afirmacija očinskog dopusta, odnosno intenzivnije uključivanje očeva u skrb o djeci s ciljem što ujednačenijih prava žena i muškaraca s obzirom na vrijeme provedeno na obiteljskim dopustima. Također, predložilo se usklađivanje poreznih olakšica na način da se one izjednače za razne kategorije obitelji, a ne da favoriziraju obitelji s višim prihodima, kao što je bio slučaj do tada (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

Pretposljednja mjera *Obiteljskoppravna zaštita obitelji i djece* predložila je prijenos nadležnosti sa centara za socijalnu skrb na sudove kada je u pitanju sudska zaštita članova obitelji, odnosno zaštita prava djece. Isto tako, predložila je usvajanje pravnih normi kojima će se utvrditi prava na zaštitu od obiteljskog nasilja, te je posebna važnost pridodala osnivanju fonda za uzdržavanje, što znači da bi država preuzela isplaćivanje naknade za uzdržavanje djece, a državna

bi tijela u daljnjem postupku provodila naplatu uzdržavanja od obveznika (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

Posljednja mjera *Organizacija obiteljske politike* predložila je da Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži postane institucija kreiranja, koordiniranja i evaluacije obiteljske politike, a krajnji rok za provedbu predviđenih mjera unutar dokumenta Nacionalne obiteljske politike je 2007. godina (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003) .

Zaključak dokumenta je da Obiteljska politika definirana unutar dokumenta ide ususret promjenama u društvu i u obitelji, a njezino osnovno polazište je daljnja demokratizacija obitelji koja podrazumijeva ravnopravnost spolova i bračno partnerstvo, obrazovanje i zapošljavanje žena te dvohraniteljski model obitelji. To je podrazumijevalo niz mjera radi usklađivanja obiteljskih i radnih obveza kojih do tada nije bilo ili ih nije bilo u dovoljnoj mjeri. To u prvom redu podrazumijeva fleksibilizaciju roditeljskih dopusta, a posebno razvoj i diversifikaciju usluga za obitelj. Ta moderna obiteljska politika podrazumijeva izgradnju „obitelji prijateljske okoline“ (Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske 2003).

U analizi sadržaja ovog programa odmah je zamjetan odmak od tradicionalnog koncepta obitelji koji je bio prisutan u *Nacionalnom programu demografskog razvitka* jer se pokušava postići ravnopravnost spolova i dvohraniteljski tip obitelji. Principi Espen-Andersonove tipologije koji su vidljivi su pomak prema *defamilijarizaciji* i *odrodovljavanju*, sa glavnim mjerama afirmacije očinskog dopusta odnosno većeg uključivanja očeva u skrb o djeci te razvoja ženskog poduzetništva. Primjetna je i *komodifikacija* jer se stimuliralo pravno uređenje rada u kući i poticanje razvoja obiteljskog poduzetništva, a tu spada i fleksibilizacija rada prilagođena obitelji i skrbi o djeci. Kada promatram program generalno, naglasak je bio na tranziciji iz tradicionalnog koncepta obitelji u koncept moderne obitelji, gdje su uloge muškarca i žene ravnopravnije.

3.3. NACIONALNA POPULACIJSKA POLITIKA

Hrvatski sabor na sjednici 24. studenoga 2006. donio je dokument koji je prva cjelovita i sveobuhvatna nacionalna populacijska politika u Republici Hrvatskoj. Dokument sadrži pet

dijelova: *Uvod, Demografsko stanje i promjene u strukturi stanovništva, Temeljna načela nacionalne populacijske politike, Područja djelovanja, aktivnosti i plan provođenja aktivnosti te Završne odrednice*. Četvrto poglavlje je najopsežnije i najvažnije poglavlje ovoga dokumenta, a samim time i najbitnije za ovaj diplomski rad, te ću ga stoga najdetaljnije analizirati. Podijeljeno je u sedam tematskih cjelina, naslovljenih: *Održivi gospodarski razvoj, temeljne i razvojne pretpostavke, Sustav obiteljskih potpora, Porezne olakšice, Usklađivanje obiteljskog i poslovnog života, Skrb o djeci, Zdravstvena zaštita majke i djeteta te Senzibilizacija i informiranje*. Sa stajališta provedbe mjera, četvrto poglavlje je ključno jer su u njemu razrađeni ciljevi, sustav aktivnosti, nositelji te rokovi provedbe navedenih mjera. Četiri temeljna proklamirana cilja dokumenta su povećanje nataliteta, postizanje optimalnoga migracijskog obrasca, poticanje povratka hrvatskoga iseljeničtva te poticanje uravnoteženijeg razmještaja stanovništva i to pretežito migracijom radne snage (Živić 2007).

Temeljna načela kojom se *Nacionalna populacijska politika* služila su poštivanje temeljnih ljudskih prava, dragovoljnost, slobodno odnosno odgovorno roditeljstvo, ravnopravnost spolova i pozitivno ozračje prema obitelji, braku i djeci. Unutar glavne, četvrte tematske cjeline, navode se analize, ciljevi i mjere *Nacionalne populacijske politike*, a početna tematska cjelina je *Održivi gospodarski razvoj*. Unutar te cjeline razlučuje se daljnja podjela na točke *analiza stanja, ciljevi i mjere*.

U prvoj točki se, kao što i sam naziv sugerira, analiziralo stanje i navelo da je neravnomjeran razmještaj stanovništva pokazao da ta pojava predstavlja značajan čimbenik društveno-gospodarskog razvitka Republike Hrvatske. U slabo napućenim i izrazito depopulacijskim prostorima, ostalo je malobrojno stanovništvo pogoršane biološke i obrazovne strukture, pa je ta pojava postala ograničavajući čimbenik daljnjeg razvoja. To dovodi do umnažanja negativnih posljedica i umanjivanja izgleda za oživljavanje slabije razvijenih područja, stoga je stavljena potreba kratkoročnog i dugoročnog planiranja migracijskih tokova. U planiranju poželjnih migracijskih tokova razlikuju se mjere koje se odnose na poduzeća, koje pripadaju u posredne mjere, od onih koje se odnose na pojedince odnosno obitelji. Slijedom navedenog, navelo se da promjena geografske distribucije radnih mjesta, posebice novih djelatnosti, može biti najdjelotvorniji put mijenjanja migracijskog obrasca. Nadalje, djelotvoran i ravnomjeran gospodarski razvoj temelji se na općem društveno-gospodarskom napretku, rastu društvenog i

osobnog standarda, te socijalnoj i pravnoj sigurnosti svih građana. Tu spada i razvoj prometne mreže koja bi omogućila laku dostupnost iz periferije do većih urbanih središta. Navodi se da osobito u ruralnim područjima slabo ili nedovoljno razvijena prometna infrastruktura ograničava pristup stanovništva javnim uslugama kao što su zdravstvo, obrazovanje i administracija, te jednako tako i tržištu rada. Također, stanovnici mnogih otoka imaju ograničen pristup javnim uslugama i tržištu rada, posebice u zimskom razdoblju kada je prometna povezanost s kopnom rjeđa (Nacionalna populacijska politika 2006).

Nakon *analize*, navode se *ciljevi* koji bi popravili navedenu problematiku, a među ostalim ključni od njih su; stvaranje pretpostavke za rješavanje stambene problematike, posebice mladih i obitelji s djecom, uključivanje građana s otežanim čimbenikom zapošljivosti u svijet rada, cjeloživotno obrazovanje dugotrajno nezaposlenih osoba, kvalitetna prometnu povezanost potencijalnih središnjih naselja i podizanje konkurentnost roditelja s otežanim čimbenikom zapošljivosti na tržištu rada (Nacionalna populacijska politika 2006).

Nakon *ciljeva* slijede *mjere* kojima bi se postigao željeni učinak, a unutar svake pojedine mjere četiri su temeljne kategorije; *nositelji*, *rok provedbe*, *aktivnosti* i *indikator* *provedbe*. Mjera ima mnogo, a navesti ću ih kronološki;

1. Poticanje razvoja potencijalnih središnjih naselja i usmjeravanje trenda nutarnjih migracija,
2. Dostupnost obrazovanja svima,
3. Poticanje i subvencioniranje osnivanja proizvodnih i uslužnih trgovačkih društava, obiteljskih gospodarstava i drugih oblika zapošljavanja radnog i fertilnog stanovništva na prostorima izloženim iseljavanju, ubrzanom starenju i rijetko naseljenim prostorima Republike Hrvatske,
4. Usmjeravati buduće useljeničke tokove u slabije razvijena i depopulacijska područja,
5. Omogućiti kvalitetnu prometnu povezanost potencijalnih središnjih naselja, gradskih i prigradskih prostora, otoka s kopnom i brdsko-planinskih područja,
6. Osigurati koncesije državnih poljoprivrednih zemljišta za obiteljska poljoprivredna gospodarstva,
7. Poticati zapošljavanje mladih nezaposlenih roditelja, roditelja koji samostalno skrbe o djeci i roditelja djece s posebnim potrebama,

8. Poticati i sufinancirati cjeloživotno obrazovanje i zapošljavanje dugotrajno nezaposlenih građana, osobito roditelja s otežanim čimbenikom zapošljivosti, roditelja koji samostalno skrbe o malodobnoj djeci i nezaposlenih roditelja većeg broja djece,
9. Osigurati uklanjanje diskriminacijskih uvjeta pri zapošljavanju mladih, posebice mladih žena,
10. Osigurati poštivanje načela jednakosti spolova u pristupu tržištu roba i usluga unutar značajnih aspekata društvenog i gospodarskog života,
11. Izraditi strategiju stambenog zbrinjavanja na nacionalnoj, lokalnoj i regionalnoj razini, posebice za mlade koji tek dolaze na tržište rada i na putu su stvaranja vlastite obitelji,
12. Osigurati snižene kamatne stope na kredite mladim parovima i obiteljima s djecom na području od posebnog državnog interesa, ruralnim i depopulacijskim područjima (Nacionalna populacijska politika 2006).

Druga tematska cjelina je *Sustav obiteljskih potpora*. Unutar nje, u *analizi*, se navodi da obiteljske potpore imaju kao prioritetan cilj osnaživanje obitelji u podizanju djece, počevši od roditeljskog dopusta do prava na rad sa skraćenim radnim vremenom radi skrbi o djetetu, mjesečnih novčanih naknada, jednokratnih pomoći i poreznih olakšica. Obiteljima su se osigurale naknade u obliku: jednokratne novčane pomoći za opremu novorođenog djeteta; naknade zaposlenom roditelju za vrijeme korištenja dodatnoga roditeljskog dopusta; naknade nezaposlenoj roditelji – majci do prve odnosno treće godine života djeteta i doplatak za djecu. Pravni temelj za ostvarenje prava na roditeljsku naknadu za zaposlene roditelje je *Zakon o radu*, *Zakon o zdravstvenom osiguranju*, *Zakon o roditeljskom dopustu majki* koje obavljaju samostalnu djelatnost i nezaposlenih majki te *Zakon o izvršenju državnog proračuna Republike Hrvatske*. Roditeljske naknade dio su naknada koje imaju prije svega pronatalitetnu ulogu, a samo djelomično socijalnu, no u Hrvatskoj se doplatak za djecu veže uz visinu dohotka i socijalno/zdravstveno stanje djece, odnosno pripadnosti određenim socijalnim grupacijama. Dakle, s obzirom na preduvjete za ostvarivanje tog prava, nasuprot uobičajenom cilju, doplatak za djecu u Hrvatskoj ima sva obilježja socijalnih naknada. Ključan aspekt ove cjeline koju navode je da je nužno izravne novčane poticaje primijeniti na sve roditelje i rođenu djecu, u cilju podizanja razina rodnosti. Radi učinkovitijeg djelovanja, stavljeno je da je potrebno elemente socijalne politike, koji uzimaju u obzir imovinsko stanje – cenzus, u cijelosti premjestiti u područje socijalne skrbi. Nadalje, zbog tadašnje gospodarske razvijenosti i financijskih mogućnosti poticanja nataliteta, stoji da je

neizbježno ostaviti dotadašnje načelo poticanja nataliteta kod manje imućnog dijela stanovništva, znano kao imovinski cenzus. S druge strane, smatralo se da je nužno podizanje razine dohodovnog cenzusa, te povećanje i progresivnost iznosa novčanih poticaja sukladno broju djece u obitelji kako se ne bi umanjila učinkovitost (Nacionalna populacijska politika 2006).

U *ciljevima* za obiteljske potpore navodi se između ostalog; unaprijediti i proširiti sustav obiteljskih potpora, redefinirati ulogu i značaj dosadašnjeg sustava obiteljskih potpora, omogućiti dostupnost usluga svim obiteljima u jednakoj mjeri i omogućiti roditeljima slobodan izbor u načinu korištenja roditeljskog dopusta (Nacionalna populacijska politika 2006).

Dok u konkretnim *mjerama* stoji, opet kronološki;

1. Posebnim propisom/zakonom institucionalizirati sustav obiteljskih potpora,
2. Osigurati isplatu jednokratne pomoći za opremu novorođenog djeteta u visini 70 % proračunske osnovice,
3. Osigurati doplatu za djecu sukladno ostvarenom dohotku u obitelji,
4. Osigurati isplatu pronatalitetnog dodatka za treće i četvrto dijete u obitelji,
5. Poticati jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave na isplatu dodatka za dijete,
6. Rodiljnu naknadu zaposlene majke u vrijeme obveznoga roditeljskog dopusta vezati uz proračunsku osnovicu,
7. Isplatu naknade zaposlenim roditeljima u vrijeme korištenja dodatnoga roditeljskog odnosno roditeljskog dopusta vezati uz proračunsku osnovicu,
8. Omogućiti korištenje prava na roditeljsku naknadu svim majkama koje ne ostvaruju pravo kao zaposlene majke u vrijeme obveznoga roditeljskog dopusta u iznosu od najmanje 50 % proračunske osnovice,
9. Osigurati doprinose za mirovinsko osiguranje u visini bruto plaće zaposlenih majki i roditelja, u vrijeme korištenja obveznoga roditeljskog i dodatnoga roditeljskog, odnosno roditeljskog dopusta,
10. Uvesti mogućnost fleksibilnog korištenja dodatnoga roditeljskog odnosno roditeljskog dopusta za zaposlene roditelje do osme godine života djeteta,
11. Promicati novi sustav obiteljskih potpora, s naglaskom na uključivanju većeg broja očeva (Nacionalna populacijska politika 2006).

Nakon cjeline *Sustava obiteljskih potpora*, treća tematska cjelina unutar dokumenta *Nacionalne populacijske politike* fokusira se na *Porezne olakšice*. Kao i unutar prijašnjih cjelina, početna *analiza stanja* objašnjava kako poreznim olakšicama država priznaje određene troškove za uzdržavane članove obitelji. Dotadašnjim *Zakonom o porezu na dohodak* bile su propisane porezne olakšice odnosno pravo na korištenje dijela osobnog odbitka (neoporezivog dohotka) za stambene potrebe i to za kupnju ili gradnju prvoga stambenog prostora za trajno stanovanje ili za održavanje postojećega stambenog prostora radi poboljšanja uvjeta stanovanja. Nadalje, fokus se stavio na podupiranje mladih koji tek dolaze na tržište rada i na putu su stvaranja vlastite obitelji, te obitelji s djecom koje nisu bili u stanju samostalno riješiti svoje egzistencijalne probleme kroz olakšice namijenjene njihovu stambenom zbrinjavanju. *Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na promet nekretninama* propisana su oslobođenja od plaćanja poreza na promet nekretnina građana koji kupnjom prve nekretnine rješavaju vlastito stambeno pitanje. Provedba predloženih mjera u ovom području realizirala bi se u okviru usklađivanja hrvatskih propisa s pravnom stečevinom EU, a pri tome se posebno vodi briga o mladim bračnim parovima i obiteljima s uzdržavanom djecom (Nacionalna populacijska politika 2006).

Kao *ciljevi*, navode se; unaprjeđenje i proširenje sustava postojećih poreznih olakšica, uključivanje poreznih olakšica za rješavanje stambenog pitanja na temelju broja djece, razrađivanje sustava obiteljskih kredita za područja od posebnog državnog interesa, ruralna i depopulacijska područja, te usklađivanje poreznih olakšica s pravnom stečevinom EU.

Za postizanje takvih ciljeva, u domeni *mjera* navedene su mjere:

1. Povećati porezni odbitak iz plaće za prvo dijete, a za svako sljedeće dijete prema vrijednostima uređenim prije zadnjih izmjena, bez umanjivanja osnovnoga osobnog poreznog odbitka,
2. Mladim bračnim parovima i obiteljima s uzdržavanom djecom povećati najveći mogući iznos do kojeg se priznaju porezne olakšice za investicijsko održavanje postojećega stambenog prostora,
3. Povećati najveći mogući iznos do kojeg se priznaju porezne olakšice za plaćene kamate po odobrenim stambenim kreditima mladim bračnim parovima i obiteljima s uzdržavanom djecom,

4. Povećati najveći mogući iznos do kojeg se priznaju porezne olakšice za uplaćene stanarine mladim bračnim parovima i obiteljima s uzdržavanom djecom,
5. Iznos koji roditelji plaćaju za usluge skrbi o djetetu u kući odbiti od osnovice za plaćanje poreza na dohodak,
6. Jednokratnu potporu za novorođenče i iznos obiteljske potpore od strane poslodavaca u visini jedne proračunske osnovice osloboditi poreza na dohodak, a poslodavcu za taj iznos umanjiti poreznu osnovicu,
7. Jednokratnu potporu za novorođenče i iznose obiteljskih potpora od strane jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, u visini jedne proračunske osnovice, osloboditi poreza na dohodak,
8. Uvesti povlaštene stope poreza na dodanu vrijednost na dječju odjeću, opremu, hranu i higijenske proizvode (Nacionalna populacijska politika 2006).

Sljedeća tematska cjelina nazvana je *Usklađivanje obiteljskog i poslovnog života*, a u *analizi stanja* stavljeno je da je za obiteljsku i populacijsku politiku važno poduzimanje sustavnih aktivnosti na području usklađivanja poslovnog i obiteljskog života. Pri tome, roditelji (i muškarci i žene) moraju ostati uključeni u tržište rada, jer će to zbog depopulacije radno sposobnog stanovništva biti nužno za održavanje gospodarstva. Nadalje piše da je na području usklađivanja poslovnog i obiteljskog života neophodan preduvjet stvaranje ozračja ravnopravnosti spolova te isključivanje svih oblika diskriminacije jer će stvaranje takvog ozračja u društvu olakšati ravnomjerniju raspodjelu obiteljskih obveza i odgovornosti. Omogućavanje rada na daljinu znači mogućnost rada izvan mjesta rada, pretežno kod kuće, uz primjenu informacijske tehnologije koje bi majkama s malom djecom omogućilo rad od kuće, a istodobno ostajanje u radnom odnosu.

Proklamirani *ciljevi* su stvaranje pretpostavke za punu zaposlenost radno sposobnog stanovništva, osiguravanje bolje usklađenosti obiteljskog i poslovnog života, osiguravanje potpune ravnopravnosti spolova i osiguravanje uvjeta za olakšan ulazak i izlazak s tržišta rada, posebice žena (Nacionalna populacijska politika 2006).

Za provoditi navedene ciljeve, program predviđa sljedeće *mjere*:

1. Osigurati subvencije države u plaćanju doprinosa kod korištenja skraćenog, odnosno nepunog radnog vremena roditelja za prvo i drugo dijete do treće godine života, a za treće i svako daljnje dijete ili blizance do osme godine života,
2. Poticati poslodavce na primjenu odredaba Zakona o radu i donošenje posebnih propisa koji se odnose na posebna poslovna utanačenja i fleksibilizaciju rada i mjesta rada (nepuno radno vrijeme, rad kod kuće i teleposlovanje, klizno radno vrijeme, dopusti),
3. Uvesti pravo nezaposlenog roditelja s troje i više djece da odbije prihvatiti zaposlenje prema propisima o posredovanju i zapošljavanju, izvan mjesta prebivališta, odnosno boravišta,
4. Uvesti pravo roditelja koji samostalno skrbi o djetetu do 10. godine života, te jednog od roditelja djeteta s težim smetnjama u razvoju do 15. godine života, da odbije prihvatiti zaposlenje prema propisima o posredovanju pri zapošljavanju, izvan mjesta prebivališta, odnosno boravišta,
5. Povećati visinu primitka koju nezaposleni roditelj uzdržavanog djeteta smije ostvariti svojim radom u vrijeme nezaposlenosti, a da pri tome ne gubi pravo na novčanu naknadu, odnosno da se ne briše iz evidencije nezaposlenih osoba, u visini proračunske osnovice,
6. Provoditi ciljani inspekcijski nadzor u pravcu: suzbijanja sivog tržišta rada, nezakonitog sklapanja ugovora o radu na određeno vrijeme, prekovremenog rada, rada u dane tjednog odmora i zaštite na radu,
7. Osigurati poslodavcu isplatu propisanog iznosa nadoknade za reedukaciju zaposlenika, nakon vraćanja roditelja na posao, ovisno o duljini trajanja roditeljnog dopusta i stupnju stručne spreme zaposlenika (Nacionalna populacijska politika 2006).

Sljedeća tematska cjelina u nizu nazvana je *Skrb o djeci. Analiza stanja* navodi da je kvalitetna skrb o djeci jedan od važnijih čimbenika u odgovarajućemu psihološko-emocionalnom razvoju najmlađeg naraštaja. Prema preporukama stručnjaka za skrb o djeci, od njihove navršene treće godine, svakako je bitna kvalitetna institucionalna briga, zbog bolje socijalizacije djeteta u društvu. Između prve i treće godine života djeteta poželjna su individualna i institucionalna, no za dijete ispod godine dana je prema preporukama stručnjaka najpotrebnija individualna skrb u vlastitoj obitelji ili u vrlo malim zajednicama nalik na obitelj, gdje jedna odrasla osoba može zadovoljiti brojne potrebe tako malog djeteta. Kako bi se omogućilo usklađivanje osobnih i profesionalnih obveza roditelja, te osigurala kvalitetnija skrb o djeci predškolske i

osnovnoškolske dobi, *Nacionalni plan aktivnosti* za prava i interese djece od 2006. do 2012. godine nameće niz obveza. Jedna od temeljnih svakako je obveza osiguranja društvene potpore obitelji u obavljanju odgojne uloge stvaranjem prostornih, kadrovskih i drugih pretpostavki u cilju što kvalitetnijeg odgojno-obrazovnog procesa, a što uključuje stvaranje uvjeta za smještaj djece u dječje vrtiće i uključivanje u programe predškolskog odgoja i obrazovanja, osiguravanje produženog boravka ili dvosmjenskog rada dječjih vrtića, kao i stvaranje uvjeta za jednosmjenski rad škola te cjelodnevni boravak za djecu osnovnoškolske dobi, organiziranje različitih aktivnosti za djecu u slobodno vrijeme u školi i zajednici, kao i ustrojavanje savjetovališta za djecu, mlade i roditelje, te obiteljskih centara u svim županijama. Osim navedenog, u cilju osnaživanja obitelji, zadovoljenja potreba obitelji i kvalitetnije skrbi za djecu, navodi se jačanje društvene svijesti o vrijednostima obitelji i značaju kvalitetnoga obiteljskog odgoja za zdrav razvoj djeteta, razvijanje kulture odgovornog i kompetentnog roditeljstva širenjem mreže obrazovnih usluga i programa namijenjenih jačanju roditeljskih kompetencija, razvijanja stavova o roditeljstvu kao ulozi koja se uči i predstavlja dio cjeloživotnog učenja, te osnaživanje razvoja i podizanje opsega i kvalitete informativnih, edukativnih, savjetodavnih i uslužnih djelatnosti i programa namijenjenih obiteljima, roditeljima i djeci. Isto tako, piše da je od posebne važnosti poduzimanje niza aktivnosti na unapređenju izvaninstitucijskih oblika potpora obitelji i socijalno osjetljivim skupinama stanovništva, te podizanju razine svijesti javnosti o postojanju zakonske zabrane tjelesnog kažnjavanja djece (*Nacionalna populacijska politika 2006*).

Kao ciljevi tematske cjeline *Skrb o djeci* postavljeni su; stvaranje prostorne, kadrovske i druge pretpostavke za primjerenu skrb o djeci, prilagođenu različitim potrebama roditelja i djece te dobi djece, podizanje kvalitete institucionalne i izvaninstitucionalne skrbi za djecu, osiguravanje ravnomjerne dostupnosti usluga namijenjenih djeci na području Hrvatske, te osnaživanje društvene brige o djeci (*Nacionalna populacijska politika 2006*).

Konkretno mjere predviđene za ostvarenje navedenih ciljeva su:

1. Izraditi nove predškolske standarde (normative) kojima se regulira rad predškolskih ustanova u dvije smjene,
2. Osigurati besplatne udžbenike za obvezno obrazovanje,
3. Osigurati produženi boravak za djecu u osnovnoškolskim ustanovama,

4. Izraditi program za kontrolirani sustav izvaninstitucijske skrbi djece dojenačke i predškolske dobi,
5. Osigurati institucijsko zbrinjavanje za svu djecu predškolske dobi na području jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave,
6. Poticati otvaranje predškolskih ustanova i igraonica unutar velikih trgovačkih društava i korporacija,
7. Stvoriti pretpostavke za otvaranje predškolskih ustanova i igraonica u privatnom vlasništvu,
8. Potaknuti otvaranje servisa za pomoć obitelji,
9. Osigurati isplatu naknada roditeljima, za čiju djecu na području jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave nije osigurano institucijsko zbrinjavanje, u visini iznosa kojima se to zbrinjavanje sufinancira,
10. Osnovati neprofitnu zakladu »Hrvatska za djecu« čijim bi se sredstvima pridonijelo razvoju poželjnog pronatalitetnog trenda i osnaživanju obitelji s većim brojem djece (Nacionalna populacijska politika 2006).

Pretposljednja *analiza stanja* tematska cjeline nazvane *Zdravstvena zaštita majke i djeteta* ističe kako bi se mogao osigurati optimalan razvoj da je potrebno posebnu pozornost obratiti na rizična razdoblja u razvoju djeteta, a to su posebno trudnoća, porod i razdoblje iza poroda. Nadalje se navodi, da bi se mogao osigurati optimalan razvoj, potrebno je posebnu pozornost obratiti na rizična razdoblja u razvoju djeteta, a to su posebno trudnoća, porod i razdoblje iza poroda. Moderni koncept zaštite djeteta usmjerava posebnu pozornost na trudnoću i to sa svih aspekata: medicinskih, socijalnih, psiholoških, te su zbog toga važne i sve medicinsko-socijalne mjere koje omogućavaju pojačanu skrb za ženu u trudnoći. Kao druga važna karika u zdravstvenoj zaštiti djece navodi se porođajno razdoblje. Dalje se predlaže da na državnoj razini i u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave, po ugledu na SAD, treba uvesti *Povjerenstvo za praćenje uzroka smrtnosti djece*¹⁰, gdje bi članovi analizirali svaki

¹⁰ eng. *Child death review team*.

uzrok smrti djece, sa svih aspekata, a ne samo medicinskih. U cilju unapređenja sustava zdravstvene zaštite majke i djeteta, ranije spomenuti *Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece*, uveo je niz mjera, primjerice obvezu poboljšanja zdravstvene zaštite trudnica, dojenčadi i djece sustavnim praćenjem i nadziranjem svih žena tijekom trudnoće, porođaja i nakon porođaja, pojačanom skrbi neurorizične djece, praćenjem ranog rasta i razvoja djece radi ranog otkrivanja poremećaja te provođenjem redovitog cijepljenja djece. Osim toga, sustav zdravstvene zaštite majke i djeteta su planirali unaprijediti i ustrojavanjem savjetovališta za planiranje obitelji i reprodukcijsko zdravlje, smanjenjem smrtnosti novorođenčadi, dojenčadi i djece korištenjem suvremene opreme u rodilištima, te zapošljavanjem većeg broja medicinskog osoblja u rodilištima i dječjim odjelima, uvođenjem »zdravstvene knjižice djeteta« od 0 do 18 godina, osiguravanjem primjene suvremenih načela i metoda humanizacije bolničkog liječenja djece uključujući stručnih timova za rad s djecom u bolnicama, provođenje programa rasonode djece u bolnicama te besplatan stalni ili dnevni boravak jednog od roditelja uz bolesno dijete za vrijeme hospitalizacije (Nacionalna populacijska politika 2006).

Ciljevi koji su postavljeni za navedenu problematiku su; zaustaviti negativan trend i stvoriti pozitivan trend vitalnih procesa u Republici Hrvatskoj, smanjiti smrtnost novorođenčadi, dojenčadi i djece, stvoriti pretpostavke za bolju i svima dostupnu zdravstvenu zaštitu, a posebice zdravstvenu zaštitu majke i djeteta, poboljšati obuhvat i kvalitetu u području biološko-socijalnih i medicinskih činitelja koji djeluju na začecje, tijekom trudnoće i uspješnost poroda i na kraju povećati kvalitetu zdravstvene skrbi za majke i djecu (Nacionalna populacijska politika 2006).

Mjere koje dokument navodi kao potrebne za ispuniti proklamirane ciljeve su:

1. Osnovati Povjerenstvo za praćenje uzroka smrtnosti djece,
2. Osigurati smanjivanje broja prijevremeno rođene djece i djece niske porođajne težine,
3. Provoditi preventivne mjere koje će pridonijeti snižavanju broja nasilnih smrti, invaliditeta djece i mladih,
4. Osigurati uvjete za ujednačenu perinatalnu skrb u županijama i velikim gradovima,
5. Osigurati sustavnu i cjelovitu provedbu programa Rodilišta – prijatelji djece,
6. Osigurati kvalitetniju zdravstvenu skrb za majke i djecu,

7. Osnivati centre za planiranje obitelji i reproduksijsko zdravlje pri županijskim bolnicama, općim bolnicama i postojećim klinikama,
8. Osnivati savjetovališta pri ambulantama radi bolje povezanosti stručnjaka i obitelji s ruralnih i teže dostupnih područja (otoci i brdsko-planinska područja),
9. Osigurati bolju povezanost stručnjaka i službi koje rade na zdravstvenom zbrinjavanju djece (Nacionalna populacijska politika 2006).

Zadnja tematska cjelina kojom se *Nacionalna populacijska politika* bavi unutar cjeline *Područja djelovanja je Senzibilizacija i informiranje*. Analiza stanja objašnjava da su tadašnji demografski problemi maleni u odnosu na probleme koji su se očekivali u srednjoročnom i osobito u dugoročnom razdoblju nastavljanjem sadašnjih demografskih trendova, što se ispostavilo točnim. Navodi se da su bitne pretpostavke za početak procesa ukupne depopulacije oblikovane prije i tijekom 1990-ih, a promjene političkog i gospodarskog sustava i Domovinski rat samo su ubrzali početak procesa prirodne i ukupne depopulacije. Za sadašnji i budući sveukupni razvoj od temeljnog je značaja odnos udjela u ukupnom stanovništvu: mladih (0 do 14 godina), osoba u radnoj dobi (15 do 64 godine) i starijih (65 i više godina). Posljedice negativne demografske slike dolaze do izražaja u svim područjima ljudske djelatnosti: u zdravstvu, školstvu, ekonomiji i socijalnoj infrastrukturi. Stoga, slijedom takvih negativnih demografskih pokazatelja uvidjela se potreba sustavnoga znanstveno-istraživačkog rada, edukacije i senzibilizacije stručne i šire javnosti o području demografije te planiranog i cjelovitog pristupa populacijskoj politici na državnoj, regionalnoj i lokalnoj razini (Nacionalna populacijska politika 2006).

Ciljevi koji su stavljeni su: stvaranje pretpostavki za bolju i sveobuhvatnu spoznaju o demografskom razvoju hrvatskog stanovništva, osiguravanje sustavnog praćenja demografskih pokazatelja i razvoja, pobuđivanje pozornosti znanstvenih i stručnih krugova te šire javnosti o demografskim kretanjima na području Hrvatske, informiranje i educiranje javnosti o ciljevima populacijske politike te poticanje znanstveno-istraživačkih radova na području demografije (Nacionalna populacijska politika 2006).

Mjere koje su predviđene za ostvarenje tih ciljeva su:

1. Senzibiliziranje javnosti za probleme demografije,

2. Osnovati Institut za demografska istraživanja,
3. Poticati demografska istraživanja u postojećim znanstvenim ustanovama,
4. Provoditi medijsku kampanju za promicanje Nacionalne populacijske politike i obiteljskih vrijednosti,
5. Definirati i pokrenuti Nacionalni pokret brige o djeci u Hrvatskoj koji uključuje demografski aspekt i podizanje kvalitete obiteljskog života (Nacionalna populacijska politika 2006).

U analizi ovog strateškog dokumenta kroz Esping-Andersonovu tipologiju odmah je zamjetan visoki stupanj *odrodovljavanja* i *komodifikacije* unutar proklamiranih ciljeva i mjera dokumenta. Mjere kao što su poticanje zapošljavanja mladih nezaposlenih roditelja, roditelja koji samostalno skrbe o djeci i roditelja djece s posebnim potrebama, osiguravanje uklanjanja diskriminacijskih uvjeta pri zapošljavanju mladih žena te mjera poticanja i sufinanciranja cjeloživotnog obrazovanja i zapošljavanja dugotrajno nezaposlenih građana, osobito roditelja s otežanim čimbenikom zapošljivosti, roditelja koji samostalno skrbe o malodobnoj djeci i nezaposlenih roditelja većeg broja djece govore tome u prilog. Princip *familijarizacije* odnosno poticaj majčinog dopusta i obiteljske brige za djecu vidljiv je u mjerama da su se obiteljima osigurale naknade u obliku naknade zaposlenom roditelju za vrijeme korištenja dodatnoga roditeljskog dopusta te naknade nezaposlenoj roditelji – majci do prve odnosno treće godine života djeteta. Također, tu spada i izrada programa za kontrolirani sustav izvaninstitucijske skrbi djece dojenačke i predškolske dobi. Navelo se i jačanje društvene svijesti o vrijednostima obitelji i značaju kvalitetnoga obiteljskog odgoja za zdrav razvoj djeteta, što pokazuje da je tradicionalna ideja obitelji još prisutna. S druge strane, ako se promatraju elementi *defamilijarizacije*, propisala se i obveza osiguravanja društvene potpore obitelji u obavljanju odgojne uloge stvaranjem prostornih i kadrovskih pretpostavki u cilju što kvalitetnijeg odgojno-obrazovnog procesa, a što je uključivalo stvaranje uvjeta za smještaj djece u dječje vrtiće i uključivanje u programe predškolskog odgoja i obrazovanja, osiguravanje produženog boravka ili dvosmjenskog rada dječjih vrtića, kao i stvaranje uvjeta za jednosmjenski rad škola te cjelodnevni boravak za djecu osnovnoškolske dobi. Mjera s ciljem osiguravanja institucijskog zbrinjavanja za svu djecu predškolske dobi na području jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave ide tomu u prilog. *Dekomodifikacija* je prisutna kod mjere osiguravanja subvencije države u plaćanju doprinosa kod korištenja skraćenog, odnosno nepunog radnog vremena roditelja za prvo i drugo

dijete do treće godine života, a za treće i svako daljnje dijete ili blizance do osme godine života i u mjeri omogućavanja korištenja prava na roditeljsku naknadu svim majkama koje ne ostvaruju pravo kao zaposlene majke u vrijeme obveznoga roditeljskog dopusta. Isto tako, povećanje visine primitka koju nezaposleni roditelj uzdržavanog djeteta smije ostvariti svojim radom u vrijeme nezaposlenosti je korak ka većem stupnju *dekomodifikacije*. U ovom programu je zamjetan nastavak određenih procesa u dokumentu koji mu je prethodio; *Nacionalne obiteljske politike*, točnije onih procesa i mjera kojima se htjelo postići ravnopravniju ulogu spolova u odgoju, veće ženino participiranje na tržištu rada i veća institucionalna podrška u pružanju brige za djecu. Međutim, unutar dokumenta još uvijek postoje određeni elementi tradicionalnog koncepta obitelji i rješavanja demografskog problema, stoga smatram da ovaj dokument prije svega želi pomiriti „staro“ i „novo“ u socijalnim politikama.

3.4. STRATEGIJA DEMOGRAFSKE REVITALIZACIJE HRVATSKE DO 2033.

Tek nešto prije dovršetka ovog diplomskog rada, točnije 22. prosinca 2023. godine, donesen je posljednji strateški dokument koji se bavi problemom demografije u Hrvatskoj. *Strategija demografske revitalizacije* izrađena je na međuresornom i multidisciplinarnom pristupu gdje je istaknuto kako je u izradi same *Strategije* bilo uključeno ukupno 24 institucije, a pritom je Središnji državni ured za demografiju i mlade koordinirao proces. Posebna pažnja usmjerila na dvije bitne stavke - na obitelj i mlade te na migracijsku politiku. *Strategija* u svojoj srži ima dva strateška cilja, a prvi od njih je izgrađeno poticajno okruženje za obitelj i mlade te uravnotežena mobilnost stanovništva. Strateški cilj izgrađenog poticajnog okruženja za obitelji i mlade podrazumijeva dostupne i priuštive usluge za skrb i obrazovanje djece, moderne i fleksibilne radne aranžmane, povećanje financijskih naknada za obitelji s malodobnom djecom te priuštivo stanovanje. Drugi strateški cilj uravnotežene mobilnosti stanovništva stavlja fokus na povratne migracije hrvatskih državljana, suradnju s pripadnicima hrvatske dijaspeore te migracijsku politiku koja bi doprinijela uravnoteženim migracijskim kretanjima. Istaknuto je kako je hrvatsko iseljništvo veliki demografski i ekonomski potencijal te da je zbog toga važno osigurati uvjete za njihov povratak. Nadalje, donesen je novi *Zakon o doplatku za djecu* kojim se udvostručio broj korisnika kao i povećanje roditeljske i roditeljske potpore. Od 2016. godine do 2022. godine roditeljska naknada za drugih šest mjeseci je utrostručena i sada iznosi 995 eura. Proviđa se, u

suradnji s općinama i gradovima, pilot projekt sufinanciranja stanovanja mladima i mladim obiteljima te je usvojen i *Nacionalni program za mlade* vrijedan gotovo 8 milijuna eura, uz mjere sufinanciranja vrtića i škola, porezne olakšice, uvođenje očinskog dopusta (Predstavljena Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

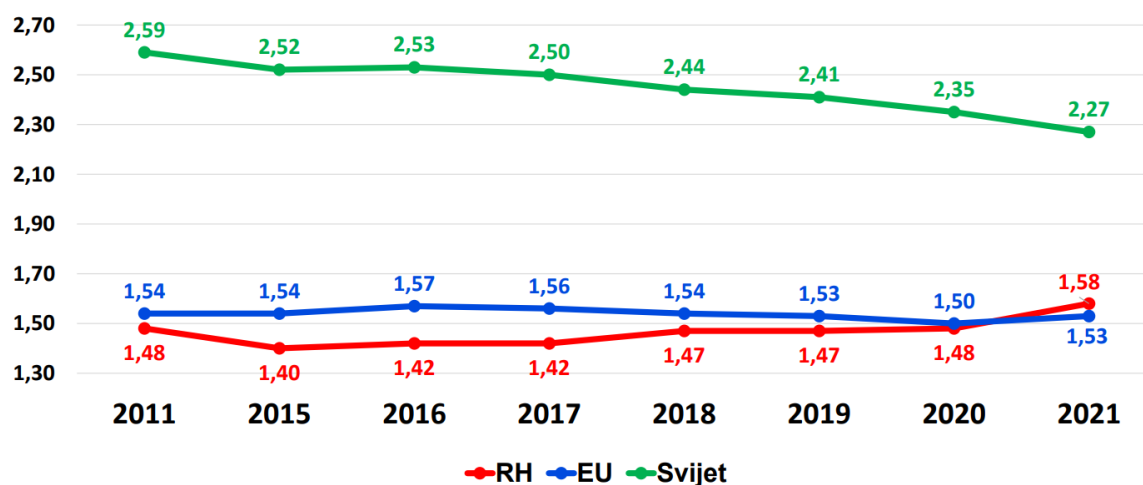
Dokument *Strategije* podijeljen je na *Uvod, Razvojne potrebe, Strateške ciljeve i Ključne poruke i sažetak*. Tematska cjelina *Razvojne potrebe* nadalje je podijeljena na; *Analizu demografskih trendova u Republici Hrvatskoj, Obitelj, djeca, mlade i starije osobe, Odgoj i obrazovanje te Gospodarstvo i tržište rada*. Navodi se da je ovaj dokument okvir za izradu lokalnih i regionalnih demografskih politika, a veliki naglasak stavlja na učinkovitu koordinaciju s drugim javnim politikama i suradnju sa svim relevantnim akterima za uspješnu provedbu (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Uvod napominje da je svrha dokumenta oblikovanje strateških ciljeva demografske revitalizacije zbog koje se mora uvažiti prošle demografske trendove koji utječu na sadašnje i buduće te demografska održivost. Nadalje, piše da je *Strategija* sveobuhvatna jer:

1. Obuhvaća sve demografske procese,
2. Predviđa prilagodbu brojnih javnih politika demografskim izazovima, a tu se misli na obiteljske politike, mirovinske politike, obrazovanje i zdravstvo,
3. Potiče visoku razinu zaposlenosti, poboljšanje zdravlja stanovništva, dulje ostajanje na tržištu rada i podržava aktivno i zdravo starenje,
4. Potiče snažniju povezanost s dijasporom i ciljanu integraciju imigranata,
5. Pozornost se posvećuje smanjenju regionalnih nejednakosti u dijelovima Hrvatske koji su najviše pogođeni demografskim promjenama (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

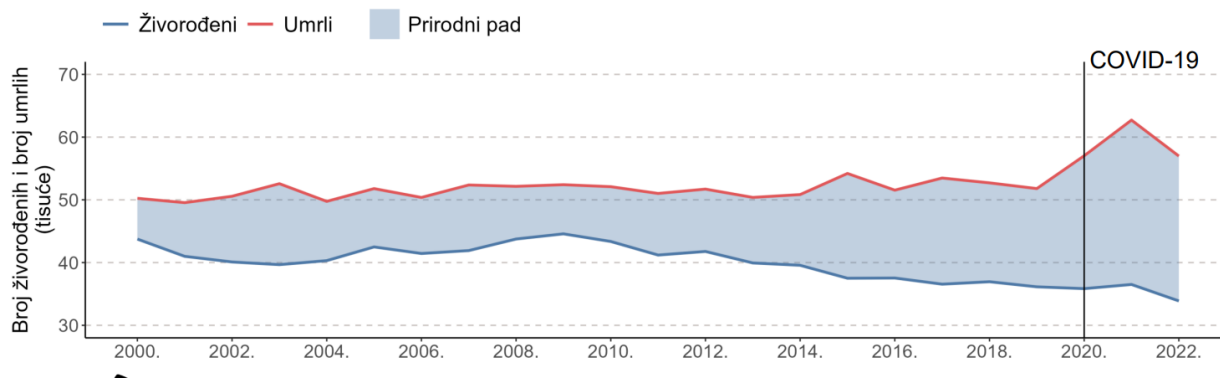
Proklamirana je vizija kako bi Hrvatska trebala izgledati do 2033. godine. Ona bi stvorila povoljne uvjete za obitelji i mlade, uzimajući u obzir njihove različite potrebe, nadalje, razvila sustav privlačenja ljudskih resursa, uključujući učinkovitu integraciju doseljenika u hrvatsko društvo, smanjila regionalne nejednakosti, što bi dovelo do kvalitetnijeg života na ruralnim područjima i imala stanovnike koji se aktivno brinu o vlastitom zdravlju (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Nakon uvodne cjeline, slijedi tematska cjelina *Razvojne potrebe i potencijali*. U njoj se u prvoj njenoj podcjelini nazvanom *Analiza demografskih trendova u Republici Hrvatskoj* daje najnoviji presjek demografskog stanja Hrvatske uz usporedbu sa prijašnjim razdobljima. S obzirom na to da su ovi najrecentniji podaci dobar prikaz toga koliko su populacijske strategije, obrađene ranije u ovom radu, polučile rezultata, ja ću ih grafički prikazati s popratnim komentarima.

Slika 1. Usporedba stopa totalnog fertiliteta u Hrvatskoj, Europskoj Uniji i svijetu (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

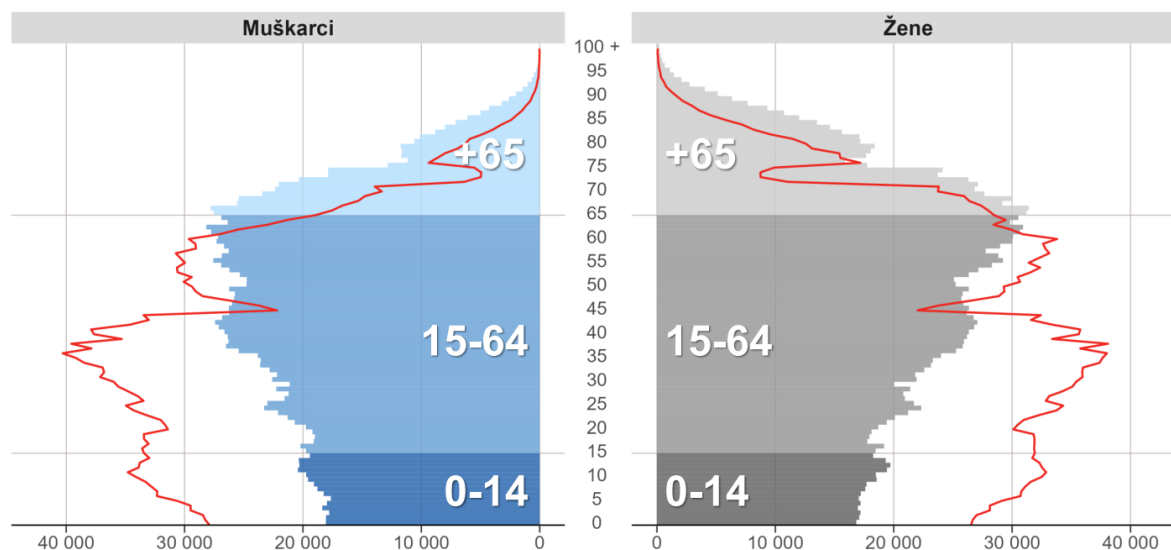
Unutar ove usporedbe vidljivo je da je Hrvatska stopa totalnog fertiliteta ispod zamjenske razine od 2,1 koja je potrebna za prirodan rast stanovništva. Stope u Hrvatskoj se ne razlikuju previše od stopa Europske Unije gdje je prosjek stope totalnog fertiliteta država članica u 2021. godini bio 1,53. S obzirom na podatke koje su već ranije predstavljeni u ovom radu, vidimo da se trend smanjivanja stope totalnog fertiliteta u 20. stoljeću u Hrvatskoj nastavio i u 21 stoljeću, sa najnižom stopom od 1,40 2015. godine.

Slika 2. Prirodno kretanje stanovništva u Hrvatskoj u 21. stoljeću (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

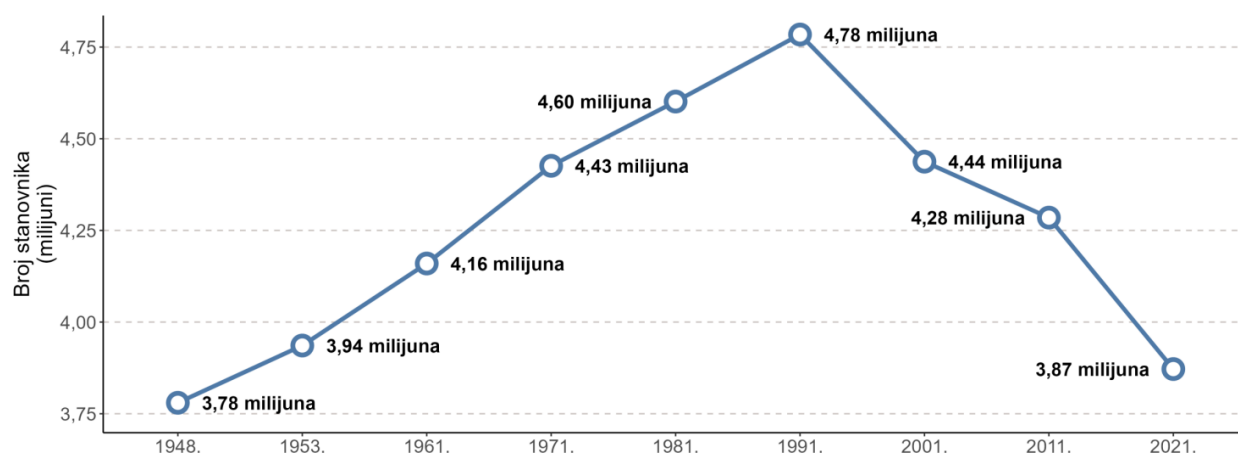
Unutar ovog grafikona vidimo da je smrtnost u Hrvatskoj u 21. stoljeću stabilna s izuzetkom godina kad je bila pandemija virusa COVID-19, dok je broj živorođenih u padu manji priljeva novih generacija koje su u reproduktivnoj dobi zbog niskog nataliteta u prošlosti i iseljavanja reproduktivno sposobnog stanovništva iz Hrvatske.

Popis 2021. (osjenčano) i Popis 1991. (crvena linija)

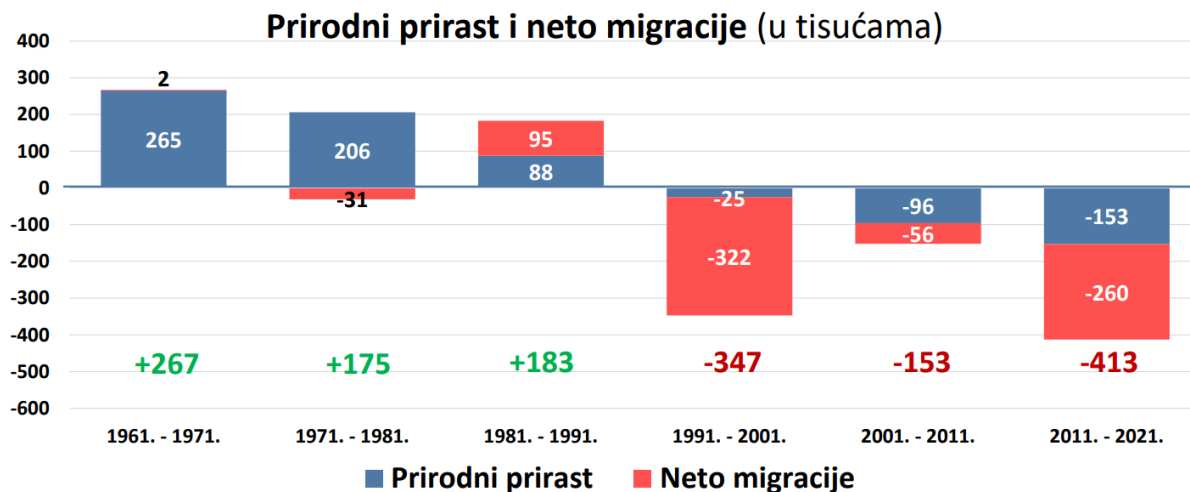
Slika 3. Usporedba dobno spolne piramide stanovništva Hrvatske prema popisima iz 1991. godine i 2021. godine (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

U ovoj usporedbi je jasna razlika u kontingentu stanovništva od 0 do 14 godina i od 15 do 64 godine između dva popisa. Stanovništvo je osjetno starije u novijem popisu, a starenje je potaknuto ne samo niskim brojem rođenih i iseljavanjem, već i sve dužim očekivanim trajanjem života. Medijalna dob u Hrvatskoj je 45 godina, dok je udio starijih (dob 65 i više godina) 22,5 % u ukupnom stanovništvu nasuprot udjelu mladih (dob 0 do 14 godina) 14,8 % u ukupnom stanovništvu Hrvatske (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

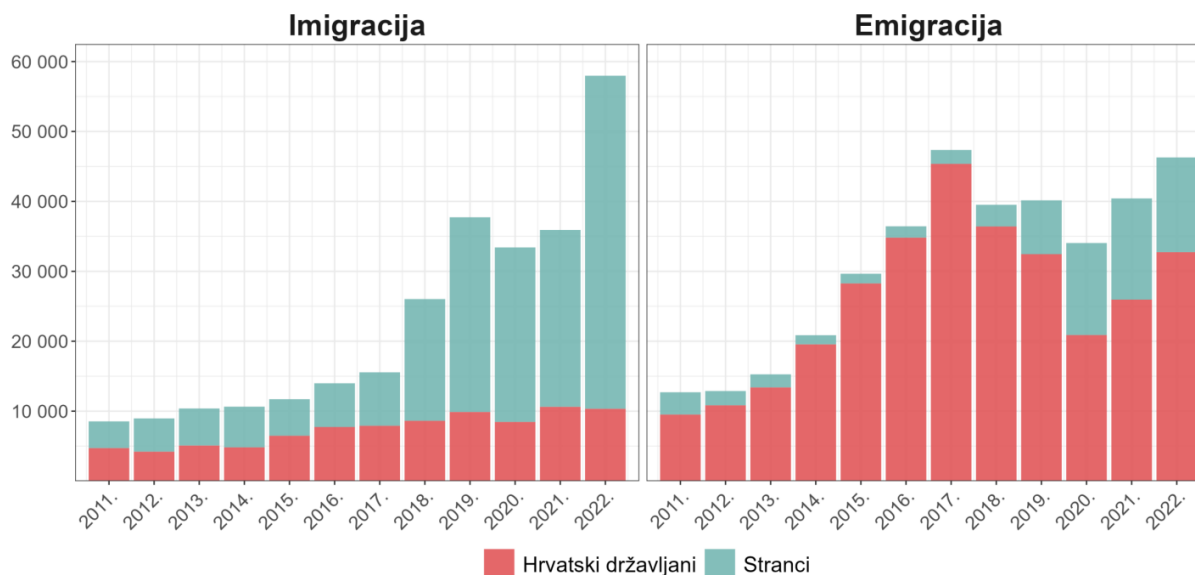
Slika 4. Kretanje broja stanovnika u Hrvatskoj po popisima stanovništva od 1948. godine do 2021. godine (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Vidljiv je kontinuirani pad broj stanovnika u Hrvatskoj od popisa 1991. godine radi brojnih čimbenika koji su već opisani unutar uvodnog dijela ovog diplomskog rada. Prema veličini demografskog pada u posljednjem desetljeću, Hrvatska je među pet najgore pozicioniranih zemalja Europske Unije, a to su uz Hrvatsku još Latvija, Litva, Bugarska i Rumunjska (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Slika 5. Sastavnice međupopisnih promjena prirodnog prirasta i neto migracija izraženih u tisućama (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Kao i u prethodnoj slici, očigledan je demografski pokazatelj negativnog prirodnog prirasta i neto migracija jer je demografska situacija u Hrvatskoj, posebno u zadnja tri popisna razdoblja, obilježena depopulacijom i starenjem stanovništva.

Slika 6. Migracijski trendovi u Republici Hrvatskoj od 2011. godine do 2022. godine (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Što se tiče migracije u novije vrijeme u Hrvatskoj sve je više stranih radnika koji dolaze u Hrvatsku raditi, a od kojih je više od 75 % muškaraca. Od 2018. progresivno raste broj stranih radnika koji se zapošljavaju u deficitarnim zanimanjima, ali zasad bez trajnog naseljavanja i spajanja obitelji. S druge strane, vrhunac iseljavanja hrvatskih državljana dogodio se 2017. godine, a od tada je u padu. Nešto više se iseljavaju muškarci kojih je preko 55 % (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Nakon *Analize demografskih trendova*, druga tematska cjelina je *Obitelj, djeca, mlade i starije osobe*. Tu se navode koje su mjere poduzete u cilju demografske revitalizacije države, pa se prvo naglašavaju mjere usmjerene na roditeljni, roditeljski i očinski dopust (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023):

1. Povećanje roditeljskih naknada za drugih 6 mjeseci za zaposlene i samozaposlene,
2. Povećanje naknade za dopust od 30 mjeseci za blizance, treće i svako sljedeće dijete nakon djetetovih navršениh godinu dana,
3. Povećanje naknade za dopust kao pravo na rad s polovicom radnog vremena,
4. Uveden očinski dopust,
5. Pravo posvojitelja kroz institut „dopust drugog posvojitelja”,
6. Dodatni staž roditeljima - majkama ili posvojiteljicama.

Nakon toga, u fokusu su potpore za novorođeno dijete poput jednokratne novčane potpore za novorođeno dijete u iznosu od 309,01 eura i jednokratne naknade jedinica lokalne samouprave gdje sve općine i gradovi osim njih 6 isplaćuju novčane potpore za rođenje djeteta. Naglašava se da iznos potpora varira prema redu rođenja djeteta i da progresivno raste (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Od ostalih mjera koje se navode, spomenut ću porezne olakšice za mlade zaposlene osobe (do 30 godina starosti), te mjeru da od 2019. poslodavci mogu isplaćivati neoporezive primitke. Doplatak za djecu se počeo isplaćivati od rođenja do 15. godine života djeteta, odnosno do kraja redovitog srednjoškolskog obrazovanja, gornja granica dohodovnog cenzusa narasla je s 309 eura na 618 eura po članu kućanstva, a pronatalitetni dodatak povećan je za treće i četvrto dijete u iznosu od 66 eura i 133 eura. Nadalje, snižene su stope PDV-a na autosjedalice, dječje pelene,

dječju hranu i prerađenu hranu na bazi žitarica za dojenčad i malu djecu. Također, počeo se stimulirati kasniji odlazak u starosnu mirovinu gdje se nagrađuje duži ostanak u svijetu rada te se tim putem omogućuje ostvarivanje većih mirovina, a korisnici mirovine mogu raditi do polovice punog radnog vremena (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

U sljedećoj tematskoj cjelini pod nazivom *Odgoj i obrazovanje* glavni fokus je na uspostavljanju jednosmjenske nastave za učenike te besplatnim udžbenicima, besplatnoj prehrani i sufinanciranju prijevoza. Također, uvele su se na fakultetima upisne kvote za iseljeništvo. U cjelini *Gospodarstvo i tržište rada* glavni prioritet ovog dokumenta je smanjivanje regionalnih nejednakosti gdje se napominje da je hrvatsko gospodarstvo danas centralizirano. Tu su i mjere fleksibilnijeg dodatnog rada, povećanje plaće za rad nedjeljom i pravo na neplaćeni dopust i odsutnost zbog važnih i hitnih obiteljskih razloga (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Glavna i završna cjelina dokumenta su *Strateški ciljevi*. U njoj je iznesen opći demografski cilj u dugom roku koji bi bio postizanje stacionarnog stanovništva, odnosno uravnotežene dobne strukture stanovništva, te prvi i drugi od strateških ciljeva sa posebnim strateškim smjernicama za svaki od njih. Prvi strateški cilj je izgraditi poticajno okruženje za obitelji i mlade preko mjera dostupne i priuštive usluge za skrb i obrazovanje djece, modernih i fleksibilnih radnih aranžmana, povećanja financijskih naknada za obitelji s malodobnom djecom i priuštivog stanovanja. Drugi strateški cilj dokumenta je uravnotežena mobilnost stanovništva preko fokusa na povratne migracije hrvatskih državljana koji su odselili nakon ulaska u Europsku uniju, suradnju s pripadnicima hrvatske dijaspeore te njihovim organizacijama i udruženjima te migracijske politike koja doprinosi uravnoteženim migracijskim kretanjima u skladu s potrebama tržišta rada (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Potpore u svrhu ispunjenja prvog strateškog cilja su:

1. Povećanje iznosa i obuhvata financijskih potpora za obitelji koje uzdržavaju novorođenčad i malodobnu djecu,
2. Omogućavanje lakšeg prijelaza zaposlenih roditelja na tržište rada nakon završetka roditeljskog dopusta,
3. Bolja uravnoteženost poslovnog i obiteljskog života,

4. Povećanje iznosa novčane naknade za vrijeme korištenja prava na roditeljski dopust,
5. Povećanje sudjelovanja očeva u korištenju roditeljskog dopusta.

Nadalje, predviđene su i porezne olakšice kao što su sustav odbitaka za uzdržavane članove, smanjenje poreza na dohodak obiteljima s povećanim rizikom od siromaštva, smanjenje poreza na dohodak za majke radi smanjivanja rodnog jaza u plaćama, porezne olakšice za poslodavce koji osiguraju fleksibilne oblike rada za roditelje djece predškolske dobi i umanjeње godišnjeg poreza na dohodak za mlade.

U segmentu stambenog zbrinjavanja navedene su sljedeće mjere:

1. Potpore za stanovanje obiteljima s djecom,
2. Povećana izgradnja i ponuda priuštivih stanova,
3. Adaptacija i izgradnja nekretnina u javnom vlasništvu za najam mladim obiteljima,
4. Potpore za stambeno zbrinjavanje na potpomognutim područjima,
5. Bolja prilagodba stambenim potrebama obitelji s djecom,
6. Bolja prilagodba stambenim potrebama starijih osoba koje žive same,
7. Bolja regulacija tržišta najamnih stanova u urbanim i turističkim područjima (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Nakon stambenog zbrinjavanja sljedeće strateško područje za koje su se donosile posebne mjere je sustav ranog i predškolskog, osnovnoškolskog te srednjoškolskog odgoja i obrazovanja. Predložene strateške smjernice za poboljšanje sustava su:

1. Zajamčeno mjesto u programu predškolskog odgoja i obrazovanja svakom djetetu,
2. Povećanje fleksibilnosti programa predškolskog odgoja i obrazovanja,
3. Promoviranje pozitivnih učinaka uključivanja djece u programe predškolskog odgoja i obrazovanja,
4. Sufinanciranje edukativnih i sportskih aktivnosti za djecu predškolske i osnovnoškolske dobi,
5. Sufinanciranje zdravog obroka za djecu predškolske i osnovnoškolske dobi,
6. Ulaganje u kadrovske kapacitete u sustavu ranog odgoja i obrazovanja,
7. Smanjivanje troškova obrazovanja za roditelje (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Nakon, slijedi segment visoko obrazovanje, cjeloživotno obrazovanje i aktivno starenje u kojem su predviđene sljedeće strateške smjernice:

1. Kontinuirano provođenje edukativnih aktivnosti i medijske kampanje u svrhu stvaranja realne, pozitivne slike o starijima i njihovom doprinosu u društvu,
2. Smanjenje regionalnih razlika u dostupnosti izvaninstitucijske skrbi za starije,
3. Besplatni tečajevi u svrhu povećanja tehnoloških i računalnih vještina koje će omogućiti starijima veću uključenost u društvo koje se mijenja kroz zelenu i digitalnu tranziciju,
4. Poboljšanje usluga koje omogućavaju što duži samostalan život starijih osoba u vlastitom domu,
5. Ublažavanje društvene izoliranosti starijih,
6. Podupiranje raznih oblika volonterstva i međugeneracijskih veza (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Posljednji segment unutar prvog strateškog cilja je zdravo okruženje, a strateške smjernice su:

1. Poboljšanje zdravlja stanovništva u svim dobnim skupinama,
2. Dostupnost savjetovanja i podrške mladima u ruralnim sredinama,
3. Jačanje otpornosti i socioekonomskih vještina,
4. Poboljšana skrb o osobama kojima je potrebna dugotrajna njega,
5. Unaprjeđenje modela pružanja usluga mentalne zdravstvene zaštite,
6. Unaprjeđenje reproduktivnog zdravlja i zdravlja trudnica i dojenčadi,
7. Podrška parovima koji prolaze kroz različite probleme neplodnosti,
8. Smanjenje zdravstvenih nejednakosti (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Nakon prvog, fokus se prebacio na drugi strateški cilj, a temeljne smjernice u pogledu suradnja s Hrvatima izvan Republike Hrvatske su:

1. Unaprijediti sustav prikupljanja migracijske statistike o povratnicima,
2. Poticati uključivanje pripadnika dijasporu u gospodarske aktivnosti u Hrvatskoj,
3. Razvijati politike prema dijaspori kojima će se osnaživati veze između iseljeničtva i Hrvatske, ali uvažavajući heterogenost pripadnika dijasporu,

4. Unaprijediti lokalne programe za reintegraciju povratnika i integraciju potomaka iseljenika (Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine 2023).

Kada analiziram ovaj dokument, važno je naglasiti povećan fokus koji je stavljen na stanovništvo starije dobi i hrvatsku dijasporu, što je u skladu sa demografskom situacijom u kojoj se Hrvatska nalazi. Kao i prethodna dva dokumenta, proklamira pokušaj balansiranja rodne uloge u području obitelji u smislu *odrodovljavanja* i uvođenja očinskog dopusta te povećanja sudjelovanja očeva u korištenju roditeljskog dopusta. Dogodio se skok u povećanju roditeljskih naknada; za drugih 6 mjeseci za zaposlene i samozaposlene, povećanje naknade za dopust od 30 mjeseci za blizance, treće i svako sljedeće dijete nakon djetetovih navršениh godinu dana te povećanje naknade za dopust kao pravo na rad s polovicom radnog vremena. *Destratifikacijski i dekomodifikacijski* elementi su unutar mjera besplatnih udžbenika, besplatne prehrane i sufinanciranja prijevoza gdje se pokušava izaći u susret i obiteljima sa slabijom ekonomskom situacijom. Također, te mjere se baziraju na *socijalnom građanstvu*. Poreznim olakšicama za mlade osobe spada u princip *komodifikacije* gdje se pokušava motivirati poslodavce da zaposle mlade osobe, a tu se treba navesti i stimuliranje kasnijeg odlaska u starosnu mirovinu.

4. ZAKLJUČAK

U ovom diplomskom radu analizirani su svi glavni strateški dokumenti doneseni od Hrvatske neovisnosti, a koji su bili zaduženi za donošenja strategija i mjera fokusiranih na demografski razvoj Hrvatske. Okvir za istraživanje i analizu koji je korišten poslužio je da se bolje istraži sociološka i ideološka pozadina svakog od dokumenata, te specifične kategorije mjera unutar samih dokumenata koje bi to pokazale. Problem demografije u Hrvatskoj je prisutan još uvijek i bit će prisutan u doglednoj budućnosti sudeći prema zadnjim podacima demografskih istraživanja. Zbog toga sam u ovom radu želio istražiti demografske probleme i rješenja države za njih iz novog ugla, odnosno novog okvira za njihovo analiziranje. Promjene u društvenim pogledima koje su se događale sa protokom vremena nisu zaobišle niti strateške dokumente, stoga su u ideološkim pogledima i sadržaju promjene vidljive sa svakim novim donesenim dokumentom i demografskim mjerama te ovo istraživanje služi kao temelj i za istraživanje budućih dokumenata koji će se donositi u svrhu rješavanja istog problema.

5. LITERATURA

Akrap 2019: Akrap, Anđelko. *Stanovništvo u Hrvatskoj: čimbenici silaznih trendova*. Obnovljeni Život, 74. (3.), 335-349. <https://doi.org/10.31337/oz.74.3.4>

Friganović, Šterc 1993: Friganović, Mladen Ante; Šterc, Stjepan. *Demografski razvoj i populacijska politika Republike Hrvatske*. Društvena istraživanja, vol. 2, br. 1 (3), 1993, str. 151-165. <https://hrcak.srce.hr/32784>

Gelo, Jakov; Akrap, Anđelko; Čipin, Ivan. 2005. *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća)*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

Grizelj, Marinko; Akrap, Anđelko. 2011. *Projekcije stanovništva Republike Hrvatske od 2010. do 2061*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Demografija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=14510> (pristupljeno 20.10.2023.)

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Demografska tranzicija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=14512> (pristupljeno 21.10.2023.)

Hrvatski jezični portal. Klijentelizam.

https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=elxiURI%3D&keyword=klijentelizam (pristupljeno 11.1.2023.)

Jakov Jerman. 2022. *Što je BDP?*. Ekonomska baza. <https://ekonomskabaza.hr/makro/sto-je-bdp/> (pristupljeno 20.12.2023.)

Jurić, Tado. 2018. *Iseljavanje Hrvata u Njemačku*. Zagreb: Školska knjiga.

Križić, Marijan. *Demografska politika u Hrvatskoj u uvjetima suvremenih demografskih kretanja*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Lajić 2007: Lajić, Ivan. *Mehaničko kretanje stanovništva i regionalni razvoj*. Migracijske i etničke teme, 23 (3), 209-223. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/18384>

Milinković 1996: Milinković, Dušan. *Populacijska politika*. Ljetopis socijalnog rada, 3 (1), 99-109. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/198153>

Nacionalna obiteljska politika Republike Hrvatske. 2003. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Nacionalna populacijska politika. 2006. Zagreb: Narodne novine.

Neyer, Gerda. *Welfare States, Family Policies, and Fertility in Europe*. Stockholm University.

Puljiz 1999: Puljiz, Vlado. *Profili obiteljske politike*. Revija za socijalnu politiku, 6 (1), 21-33.

Središnji državni ured za demografiju i mlade. 2023. *Predstavljena Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine*. <https://demografijaimladi.gov.hr/vijesti-4693/predstavljena-strategija-demografske-revitalizacije-republike-hrvatske-do-2033-godine/6947> (pristupljeno 15.1.2023.)

Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine. 2023. Zagreb: Vijeće demografske revitalizacije.

Wertheimer-Baletić, Alica. 2017. *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika*. Samobor: Izdavačka kuća Meridijani.

Worldometers. 2022. *World Population by Year*. <https://www.worldometers.info/world-population/world-population-by-year/> (pristupljeno 27.10.2023.)

Zrinščak i Puljiz 2002: Zrinščak, Siniša; Puljiz, Vlado. *Hrvatska obiteljska politika u europskom kontekstu*. Revija za socijalnu politiku, 9(2), str. 117-137. <https://doi.org/10.3935/rsp.v9i2.170>

Živić 2007: Živić, Dražen. *Nacionalna populacijska politika*. Revija za socijalnu politiku, 14 (2), 261-264. <https://doi.org/10.3935/rsp.v14i2.699>